

סעיף ח34

אי שפיות הדעת

ח34. לא ישא אדם באחריות פלילית למעשה שעשה אם בשעת המעשה, בשל מחלה שפגעה ברוחו או בשל ליקוי בכושרו השכלי, היה חסר יכולת של ממש -

(1) להבין את אשר הוא עושה או את הפסול שבמעשהו, או

(2) להימנע מעשיית המעשה.

התוכן

פרק ראשון : מבוא 1

א. גישת המשפט הישראלי 2

ב. גישתן של שיטות משפט שונות 5

פרק שני : הנימוקים לפטור שוטה מאחריות פלילית 7

א. פטור ממצוות 7

ב. העדר הרתעה 9

פרק שלישי : ה"שוטה" - הגדרה וסימני היכר 10

א. הסימנים לזיהוי השוטה - דוגמאות או סימנים בלעדיים? 10

ב. הסימנים לזיהוי השוטה - חד-פעמיים או תדירים? 14

ג. תופעות ספציפיות 16

פרק רביעי : שוטה לדבר אחד 18

פרק חמישי : פיגור שכלי 19

פרק שישי : סיכום 21

פרק ראשון : מבוא

אחד מעקרונות היסוד של החבות בפלילים היא שאין נוצרת עבירה באין עושה בעל כשרות פלילית¹. לפי עקרון זה, מהותה של העבירה מותנית, בין השאר, בעברייני, שמבחינת בגרות דעתו ותקינות רוחו היה מסוגל להבין את משמעותה של התנהגותו ואת היכולת לשלוט בה.

עיקרון משלים נוסף הוא שלא נוצרת עבירה ללא התנהגות מרצון². כלומר, תנאי מוקדם להתהוות עבירה פלילית הוא, שהיתה לאדם אפשרות בחירה מודעת לבצע את המעשה האסור או להימנע מעשייתו.

---

¹ ש"ז פלר, יסודות בדיני עונשין, חלק א, פרק א, סימן 8.

² פלר שם, פרק א, סימן 9.

אלו הם תנאים לאחריות הפלילית. אם אינם מתמלאים, המבצע אינו בר עונשין, על אף שביצע מעשה אסור. לכן אם המבצע היה במצב של אי שפיות הדעת, כלומר מצב המונע מן האדם את היכולת להבין את מה שהוא עושה, או להימנע מעשייה אסורה, הוא פטור מאחריות פלילית.

מצב זה יכול שייגרם עקב מחלה או עקב ליקוי שכלי. המחלה יכולה שתהא נפשית או פיזיולוגית, ואין נפקה מינא להבחנות בין סוגי המחלות השונות. הנקודה המכריעה היא התסמונת ולא האיבחון, כלומר בחינת השאלה, האם האדם נעדר כושר הבנה של משמעות מעשיו בשל המחלה, או נעדר כושר להימנע מן ההתנהגות האסורה. ליקוי שכלי הוא ליקוי בהתפתחותו של האדם הגורם לרמה שכלית ירודה, המתאימה לזו של ילד בגיל שבו חזקה שהוא נעדר כשרות פלילית בשל קטינותו.

במבוא זה נסקור את המצב המשפטי בישראל ובמדינות אחרות בדבר אחריותו הפלילית של אדם החולה או לקוי בשכלו. לאחר מכן נעמוד בהרחבה על עמדת המשפט העברי, תוך השוואה למשפט הנוהג בארץ.

עיקר בחינת דברינו תהא לברר, האם כדי לפטור אדם מאחריות פלילית די בכך אם נגדיר אותו כחולה, או שמא צריכים גם להוכיח שבמקרה הספציפי לא הבין את אשר הוא עושה, או לא היה יכול להימנע בעשיית המעשה כתוצאה ממחלתו או ליקויו השכלי? במילים אחרות: האם די במחלתו כשלעצמה, לפוטרו מאחריות פלילית, או שמא נדרש גם צורך להוכיח שבגלל המחלה, לא יכול היה להבין את משמעות המעשה שעשה, ובכך חלותו של הסייג מצטמצמת.

א. עמדת החוק

המחוקק נקט בדרך מצמצמת, הפוטרת אדם מאחריות פלילית רק אם הוכחו שני יסודות מצטברים:

(א) מחלה או ליקוי שכלי.

(ב) חוסר יכולת של ממש להבין את משמעות המעשה או להימנע ממנו, כתוצאה מן המחלה או הליקוי השכלי.

סעיף 34 ח הוא תירגום, כמעט מילולי, של הצעה אמריקאית בתחום זה שהועלתה ב- Model Penal Code³: "A person is not responsible for criminal conduct if, at the time of such conduct, as a result of mental disease or defect he lacks substantial capacity either to appreciate the criminality of his conduct or to conform his conduct to the requirements of law".

הצעה זו היא פיתוח של הגישה האנגלית לשאלת אחריותו של מי שלקה בנפשו, גישה, שמבחינה היסטורית, רואה במחלת נפש פגיעה מקומית ומצומצמת בתיפקוד של האדם החולה. לשיטה זו, בכל תחום בחייו שאינו נגוע במחלת הנפש, החולה הוא ככל אדם אחר ונושא באחריות פלילית

³ § 4.01, מצוטט ב-601, Glanville Williams, Textbook of Criminal law.

למעשה. כדי לפטור אותו מאחריות, צריך להוכיח קשר סיבתי ("causality") בין המחלה לבין המעשה הפלילי.

כאן המקום לציין שסעיף 34, שעניינו אחריותו הפלילית של קטין, נוקט בגישה שונה: "לא יישא אדם באחריות פלילית בשל מעשה שעשה בטרם מלאו לו שנים עשרה שנה". די להוכיח שהנאשם היה קטין בשעת ביצוע העבירה, כדי לפטור אותו מאחריות פלילית. הנחת היסוד היא שחוסר הבגרות שלו משפיע על כל פעולותיו, ולכן אין צורך להראות קשר בין המעשה הפלילי לבין גילו הצעיר.

האומנם יש יסוד להבחנה בין קטין לבין החולה או הלוקה בשכלו? נבחן שאלה זו לאור שני העקרונות, שהזכרנו למעלה, הפוטרים נאשם מאחריות פלילית: אין עבירה באין עושה בעל כשרות, ואין עבירה בלי התנהגות מרצון.

הן הקטין הן החולה בנפשו מוגדרים כמי שאין להם כשרות פלילית. לאור זה יש מקום לשאלה מדוע כדי לפטור אדם הלוקה בנפשו יש צורך להוכיח שלא יכול היה להבין את משמעות המעשה או להימנע ממנו, ואין במחלתו כשלעצמה לפטור אותו מאחריות פלילית, כמו קטין?

צמצום נוסף בפטור בשל אי שפיות נמצא בדברי פלר⁴, הפטור בשל אי שפיות הדעת מוגבל למי שסובל מ"שיבושים, בעלי אופי ממושך בזמן, אם לא קבוע, בחיי הנפש של האדם בהבדל מתופעות ארעיות או פחות שורשיות כגון הפרעות, טראומות, רגשיות נפשיות או סטיות מן הסטנדרד הרגיל בדרכי התגובה של האדם בשל רקע נברוטי". גם על צמצום זה יש לשאול: האם לא די בהעדר רציה כשלעצמו, כדי לפטור אותו מאחריות פלילית ללא הזדקקות למחלתו? האם ההגיון סובל חיוב אדם בפלילים, רק משום שאי יכולתו להבין את משמעות מעשיו הפלילים או להימנע מהם, אינה נובעת משיבוש ממושך אלא מהפרעה ארעית חד-פעמית?⁵

גם בחינת הנימוקים לסייג לאחריות פלילית מחמת "אי שפיות", יכולה לחזק את הדעה, שאין לצמצם את הפטור ולהגבילו בדרך שנוקט בה המחוקק, אלא להרחיב אותו כמו הדרך הנקוטה בענין קטין.

השופט בזק⁶ מציין שלושה נימוקים עיקריים לפטור מאחריות פלילית מטעם אי שפיות הדעת:

א. נימוק משפטי: "מחלת נפש מבטלת את רצונו החופשי של אדם, ואין המשפט מייחס לאדם מעשה שהוא ביצע שלא מרצונו החופשי אלא כתוצאה ממחלת רוח שגברה עליו".

ב. נימוק מוסרי: "אין זה צודק להטיל עונש על מי שפעל כתוצאה מטירוף דעת, מאחר שמסקנה כזאת כמוה כהענשתו על עצם מחלתו".

⁴ פלר שם, פרק ז, סימן 2, סעיף 3, בקטע 785. הגבלת הפטור בדרך זו יסודה בע"פ 186/55 מיזאן נ' היוה"מ, פ"ד יא עמ' 769, מובא אצל: יעקב בזק, אחריותו הפלילית של לקוי בנפשו, עמ' 104.

לדעת השופט חיים כהן, ע"פ 187/61 עליזה פנו נ' היוה"מ, פ"ד טז (2) 1105, 1111-1112, גם אם מומחי הרפואה מעידים שדעתו של הנאשם משובשת שיבוש חמור, אין די בכך לפטור אותו מאחריות פלילית.

⁵ ואכן, בדברי ההסבר להצעת ועדת אגרנט, סעיף 12(ג) עמ' 25, נקבע: "העיקר אינו הסיבה אלא הסימפטומים", ולכן לפי ההצעה שלה, סעיף 33, הפטור מורחב לכלול כל "ליקוי שפגע ברוחו" ולא מחלה בלבד.

⁶ בזק שם, עמ' 11.

ג. נימוק תכליתי: "אין כל טעם להעניש חולה נפש, מאחר שהעונש אין בכוחו ללמדו לקח להבא, ובדרך כלל איננו יכול גם לשמש לקח לאחרים".

בנימוקים אלה יש כדי לפטור כל אדם שמעשיו הפליליים לא נבעו מרצונו החופשי אלא משיבוש הדעת, כל עוד לא הביא מצב זה על עצמו מרצונו⁷. כל אדם ש"בשעת המעשה... היה חסר יכולת של ממש להבין את אשר הוא עושה... או להימנע מעשיית המעשה" זכאי - הן על פי ניתוח הגישה המוצעת והן על פי בחינת הנימוקים להכרה בסייג זה - להגנה זו, גם אם אין זה "בשל מחלה שפגעה ברוחו, או בשל ליקוי בכושרו השכלי", כלשון החוק.

למרות זאת, המחוקק נקט דרך מצמצמת, הפוטרת נאשם מאחריות פלילית רק אם הוכח שבשל המחלה או הליקוי השכלי, היה הוא חסר יכולת של ממש להבין את משמעות מעשיו, או להימנע מעשייתם. בלשון אחרת, יש להוכיח כתנאים מצטברים:

(א) קיום מחלה או ליקוי שכלי.

(ב) העדר הבנת משמעות מעשיו, או העדר היכולת להימנע מעשייתם כתוצאה מהמחלה או הליקוי השכלי.

השיבוש הנעוץ באי שפיות הדעת יכול להתבטא באחד משני המישורים של חיי הנפש של האדם, במישור השכלי ובמישור הרצוני.

במישור השכלי: (א) האדם נעדר יכולת הבנת המשמעות הפיזית של מעשיו, או (ב) האדם נעדר יכולת הבנת המשמעות הערכית של מעשיו (העדר הבנת הפסול במעשיו).

במישור הרצוני: האדם נעדר שליטה על מעשיו ונעדר יכולת להימנע מעשיית המעשה בשל דחף פנימי בלתי רצוני, למרות המודעות המלאה למשמעות מעשה (ומלוא הכושר מבחינה שכלית). אדם זה פועל בהעדר רצייה ובצורה אוטומטית.

לסיכום, המחוקק שולל אחריות פלילית מאדם רק אם מתקיימים היסודות הבאים: (א) מחלה או ליקוי שכלי, בהבדל מתופעות ארעיות ופחות שורשיות, (ב) שגרמו לשיבוש דעתו הטוטאלי (המלא), בהבדל משיבוש חלקי, (ג) המנתקים כליל את האדם מהבנת מעשיו (הפיזית או הערכית), או משתקים את שליטתו על מעשיו ואת האפשרות להימנע מעשיית המעשה.

אין משמעות מיוחדת לשם המחלה או לסיווגה. די בבחינת סימני המחלה והסימפטומים שלה.

חובה להוכיח קשר סיבתי (causality) בין המעשה הפלילי לבין המחלה או הליקוי השכלי. כך, למשל, נשללה בפסיקה הטענה לפטור מאחריות בשל דחף פנימי לאו בר-כיבוש, בנימוק שלא הוכח שהדחף שגרם למעשה העבירה נבע מהמחלה עצמה. כדברי השופט חשין⁸: "אמנם יש לו לעקרון של פטור מחמת יצר שאינו בר כיבוש, מהלכים במשפט הפלילי, אך אין להחילו אלא במקום שמצויים שני היסודות האמורים גם יחד: מחלת נפש ויצר שאין להתגבר עליו, לשון אחרת,

⁷ השווה לסעיף 34ט, על מי שהביא את עצמו למצב של שכרות.

⁸ ע"פ 309/58, 299/58 שושנה ברזאני ו-צאלח מזרחי נגד היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד יג 1409, בעמ' 1412, 1414.

שהנאשם עשה מה שעשה עקב מחלת נפש שחוללה בקרבו יצר שלא יכול היה לעמוד בפניו". אך יש שטענו "causality" אינו ניתן להוכחה.⁹

מהיכן נובע הרצון לצמצם את הפטור מאחריות פלילית בגין אי שפיות? יש שטענו כי לעיתים מבחינתו של הנאשם ומבחינת החברה, העמדתו של הנאשם לדין פלילי עשויה להיות עדיפה מאישפוז¹⁰:

Mental illness cannot always be cured... many people suffering from schizophrenia are at large in the community and manage to maintain themselves in employment.... There is no point in keeping them in hospital unless their behavior is far too objectionable to allow them to continue at liberty. If such a person commits some minor offence, it may pay from every point of view to treat him as responsible and give him some minor punishment... rather than subject him to the serious loss of liberty that may be involved in commitment to hospital.

גם הנימוק שהובא לעיל, שאין תכלית בהענשת אדם החולה או לוקה בשכלו¹¹, אינו פשוט כל כך. ישנם חולים פסיכויטיים שניתן להרתיעם מהתנהגות פלילית על ידי הענשה מתאימה¹². כך ניתן להצדיק את עמדת החוק, המצמצם את הפטור עקב אי שפיות.

ב. גישתן של שיטות משפט שונות

שיטות משפט אחדות פוטרות נאשם מאחריות פלילית אם הוכח אחד מן המרכיבים שהזכרנו, שלא כמו הסעיף שבפנינו, המצריך את קיומם של כל המרכיבים.

לדוגמה, הקוד הפלילי הצרפתי קובע שדי בכך שהנאשם "היה במצב שיגעון בשעת ביצוע המעשה", כדי לפטור אותו מאחריות פלילית¹³. בדומה לקטין, שקטנותו שוללת את כשרותו הפלילית, עצם מחלתו של חולה הנפש שוללת את כשרותו הפלילית. אין צורך להוכיח שפעל הנאשם בהעדר רציה כשביצע את המעשה ואין צורך להוכיח קשר בין המחלה לבין המעשה (causality).

ספר העונשין העותומני משנת 1958, שהיה נהוג בארץ עד 1936, קבע אף הוא: "מי שעבר עבירה, והתברר שהיה במצב של שיגעון בשעה שעשה אותה, הרי נפטר מכל עונש חוקי"¹⁴.

במאה הקודמת, נתקבלו באנגליה כללי M'Naghten, שיש להשוות את דינו של חולה הסובל מהזיות לדינו של אדם נורמלי שפעל תוך "טעות בעובדה". כלומר, על בית המשפט להניח כאילו

⁹ C.R Jeffrey, Criminal Responsibility and Mental Disease, p.212

¹⁰ Glanville Williams, Textbook of Criminal Law, p. 601

ראה בבזק, עמ' 148-149, התנגדותו של Graeltia להרחבת הפטור מאחריות פלילית משום ש"אישפוז קשה יותר מעונש".

¹¹ ראה לעיל, ליד ציון הערה 6.

¹² C.R Jeffrey, p.277

¹³ 122-1s, מובא אצל פ' דייקן, דיני עונשין, חלק ב, עמ' 421.

¹⁴ סעיף 41. מובא אצל דייקן, שם.

העובדות המהוות את הדלוזיה החלקית הינם נכונים, ולקבוע האם במסכת עובדות כזאת הנאשם מתחייב בדין על המעשה שעשה או יזוכה. כל ההבדל בינו לבין אדם רגיל הוא בכך, שלגבי חולה נפש נחשבים כטעות בעובדה אף מקרים שלגבי אדם רגיל היינו מחייבים בנימוק שאינם בגדר טעות הגיונית מתקבלת על הדעת. מבקרי כללי M'Naghten מיהרו להצביע במיוחד על האבסורד שבהתעלמות מוחלטת ממצבו המיוחד של הלוקה בנפשו¹⁵.

את הביקורת מסכם השופט בזק¹⁶: "כללי מקנוטן קובעים כי אדם נושא באחריות פלילית באם פעל בהשפעת דלוזיות חלקיות בלבד ואינו חולה במובן אחר. לאמיתו של דבר, אין כלל במציאות אדם כזה".

למרות המסורת האנגלית, לפיה אין במחלת נפש כשלעצמה כדי לפטור נאשם מאחריות פלילית, אימצה ועדת Butler¹⁷, ב- Report of the Committee on Mentally Abnormal Offenders, 1975, גישה שונה בתכלית. לפי גישה זו, מי שסובל "ממחלת נפש חמורה" פטור מאחריות פלילית ללא צורך ב-causality: "No causal connection between the abnormality and the commission of the act need be proved... causal connection can safely be presumed".

לפי חוות הדעת של הוועדה, "מחלת נפש חמורה" הינה כאשר סובל האדם מאחד מאלה:

"lasting impairment of memory, orientation [or] comprehension... lasting alteration of mood, delusioned beliefs, abnormal perception... disordered thinking preventing reasonable appraisal of the situation".

לדעת הוועדה, מדובר באדם שהוא "incapable of living a normal life"¹⁸.

מי שאינו סובל ממחלת נפש חמורה, יהא פטור לדעת הוועדה מאחריות פלילית, אם פעל מתוך העדר רצייה (mens rea), כלומר היה נטול אפשרות בחירה בין עשיית המעשה להמנעות מעשייתו בגלל דחף פנימי בלתי נשלט.

מלבד זה, מלומדים אנגליים הכירו בעובדה, שלמעשה נקבעת אחריותו של נאשם לא על פי causality ספציפי, מפני שחבר המושבעים מן הסתם יפסוק על פי שפיותו של הנאשם באופן כללי¹⁹:

"The [Royal] Commission was impressed by Lord Cooper's view, that however much you charge a jury as to the M'Naghten Rules or any other test, the question they would put themselves when they retire is 'Is this man mad or is he not'".

¹⁵ בזק, עמ' 54.

¹⁶ שם, עמ' 71. וראה שם, עמ' 76, שהשופט אגרנט דחה כללים אלו.

¹⁷ מובא אצל Smith and Hogan, p. 174.

¹⁸ אך השווה ל-Glanville Williams, לעיל, ליד ציון הערה 10, שיש אנשים הסובלים ממחלות נפש חמורות ומבחינת התנהגותם החיצונית נהנים מחיים נורמליים.

¹⁹ Smith and Hogan, Criminal Law, p.174 fnote. 11.

השיטה האנגלית מתקרבת באיטיות להכרה שיש לפטור חולה נפש מאחריות פלילית גם בלי להוכיח causality, זאת אומרת, גם בלי להראות שמחלתו הביאה להיעדר יכולת להבין או למנוע את המעשה הפלילי הספציפי.

בארה"ב, בשנת 1954, נתקבלו כללי Durham²⁰, שבמקום המבחן האינטלקטואלי של כללי M'Naghten, העמידו את המבחן סביב התשובה לשאלה: " Was the act the result of limited capacity or mental illness?"

אין להסיק מניסוח זה שהפטור מאחריות פלילית תלוי בקיומה של מחלה (כעמדת חוק הכנסת). ייתכן שלפי כללי Durham, כל ליקוי או הפרעה נפשית הגוררת עשיית מעשה בהעדר רצייה פוטר מאחריות פלילית, אולם מחלה פוטר רק אם מוכח קשר בינה לבין המעשה הפלילי.

אם כן, לפי שיטות משפט שונות, די באחד מהמרכיבים (א) קיומם של מחלה או ליקוי שכלי, או (ב) פעולה בהעדר הבנה או רצייה, כדי לפטור נאשם מאחריות פלילית.

פרק שני: הנימוקים לפטור שוטה מאחריות פלילית

א. פטור ממצוות

מעמדו של השוטה²¹ במשפט העברי נדון יחד עם מעמדו של החרש והקטן. הכלל הוא שחרש, שוטה וקטן פטורים מכל המצוות²². על כן שוטה פטור מעונש על עבירה שעשה²³.

²⁰ Durham v. USA 214 F.2d 862 (D.C. Cir. 1954).

²¹ פירוש אטימולוגי למלה "שוטה" נמצא בתפארת ישראל, גיטין, פרק ב, אות מג: "וני"ל דשוטה הוא לשון 'משוט בארץ' [איוב א, ז], שמחשבותיו אינן שוהין בהתבוננות על כל דבר, רק משוטטים ועפים הנה והנה".

²² רז"י גולדברג, "נישואי מפגרים", תחומין ז, עמ' 241, כותב שהלכה למשה מסיני היא ששוטה פטור ממצוות. שו"ת חתם סופר, אבן העזר, חלק ב, סימן ב (ד"ה גרסינו), כותב לגבי חרש ושוטה, "אפשר וקרוב לודאי שכך שהיא הלכה למשה מסיני". אבל נראה מלשונו שכוונתו היא לומר שמה שחכמים נקטו בכל מקום חרש ושוטה יחד, הוא הלכה למשה מסיני.

ניתן להסביר שהיות שאין לשוטה רצון (ראה הערה 38 בשם דברי חיים), הוא פטור ממצוות, כיון שחיוב במצוות מבוסס על בחירתו החפשית של האדם (רמב"ם, הלכות תשובה, פרק ה, הלכה ד), ומי שאין לו רצון אינו יכול לבחור.

²³ רש"י, חגיגה ג ע"ב (ד"ה איזהו); ר' אברהם מן ההר, חגיגה ג ע"ב; מאירי, חגיגה ג ע"ב; רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה ב (על בן נוח); בית מאיר אהע"ז סי' א סעיף ו; שו"ת מהר"ש ענגל ח"ד סי' עד אות א (סט ע"ג); פרי מגדים אורח חיים פתיחה כוללת חלק ב, אות א (אף לא עונש בעולם הבא); שו"ת דברי יציב אורח חיים סימן מו, אות ב.

כמו כן, שו"ת אגרות משה אהע"ז ח"א סי' קכ ענף ג (ד"ה ולכן) כותב שאי אפשר לקיים בשוטה עונש "כאשר זמם" כיון שאינו חייב במצוות.

מקור נוסף לכך הוא במה שכתבו האחרונים, שעדות של שוטה היא עדות שאי יכול להזימה כיון שאי אפשר להענישו בעונש "כאשר זמם": שו"ת שם אריה, קונטרס הזמה אות יד (ק"ח ע"ב); שו"ת חתם סופר אהע"ז ח"ב סי' ד (ד"ה והנה); שו"ת בית יצחק אהע"ז ח"ב סי' ו אות ד.

שו"ת מלבושי יו"ט, אהע"ז סי' ד, דף ח ע"ד, כותב שהמקור לכך ששוטה פטור מעונש הוא מהפסוק "איש או אשה אשר יעשו מכל חטאות האדם", שהרי הוא אינו "איש". שדי חמד, כללים, מע' א אות שנב, ומע' ח, אות קטו, מעיר שמלבושי יו"ט כותב כאילו זו דרשה ידועה, אבל לא מצאנו דרשה כזאת בדברי חז"ל.

פתח הדביר, סי' שמג, אות יא (רעט ע"ב), כותב ששוטה שעבר עבירה בין אדם למקום, והבריאה, ראוי שיקבל על עצמו משהו לתשובה וכפרה.

יש להעיר, שגם לפי הדעה המובאת בהערה 27, ששוטה חייב במצוות לא תעשה, הוא פטור מעונש עליהן כיון שהוא כמו אנוס (או שוגג או "מתעסק").

לפי גישה אחת, הפטור של שוטה ממצוות הוא פטור עצמי, ואינו רק פטור של אונס, מצד שאינו מסוגל לקיים מצוות. הוא כלל אינו כלול בהגדרה של מי שמצווה, בדומה לקטין. משום כך, פסק הרמב"ם²⁴ בענין חיוב אכילת מצה בליל פסח: "אכל מצה בלא כוונה, כגון שאנסוהו גוים או לסטין לאכול, יצא ידי חובתו. אכל כזית מצה והוא נכפה בעת שטותו ואחר כך נתרפא, חייב לאכול אחר שנתרפא, לפי שאותה אכילה היתה בשעה שהיה פטור מכל המצוות". בדומה לכך נקבעה ההלכה שמותר לתת חפץ לשוטה בשבת כדי שיטלטלו עבורו במקום האסור בטלטול²⁵. ר' משה פיינשטיין²⁶ מוכיח משתי הלכות אלה ששוטה אינו בר חיובא כלל בקיום המצוות, ודוחה את התפיסה שהשוטה מחוייב בהן, אך אנוס מלקיימן: "אם רק מצד אנוס הוא [ש]פטור שוטה ממצוות, שנמצא בעצם הוא בר חיוב במצוות, היה אסור לנו להכשילו באיסור, דעל זה אינו אנוס, דכשלא ניתן לו - לא יעבור. אלא ודאי דפטור בעצם".

אבל גישה אחרת היא ששוטה בעצם חייב במצוות, אלא שהוא פטור מטעם אנוס, כיון שאין לו דעת לקיימן²⁷. גישה זאת מתיישבת יותר עם הפוסקים²⁸ האוסרים לתת חפץ לשוטה בשבת כדי שיטלטלו עבורו במקום האסור בטלטול.

החטא עצמו כ"שטות": שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן נט, ואהע"ז חלק א סימן קכ, ענף ג (ד"ה והנה לבד היתר), מקשה: הרי "אין אדם חוטא אלא אם כן עברה עליו רוח שטות" (שוטה ג ע"א), ואם כן יש לפטור כל עבריו בנימוק שהוא שוטה! אגרות משה מסביר שאין אומרים כך מפני שאותה "רוח שטות" אין עניינה "שוטה" במונח ההלכתי. הוא מביא ראייה מכך שעובדי עבודה זרה שהשתחוו לעץ ואבן חוייבו מיתה, למרות שאין שטות גדולה יותר מאמונתם - אין אומרים שהוא שוטה, אלא אומרים שהוא פיקח ורשע. אך נראה שבימינו, מי שיסגוד לעבודה זרה של ימי קדם, יש בהתנהגותו לעורר חשד לליקוי נפשי. החטא עצמו אינו ראייה לליקוי, אך ההקשר בו הוא בוצע נותן לו משמעות לעניין זה.

חרש: חרש שאינו שומע ואינו מדבר פטור מכל המצוות (חגיגה ג ע"א; רמב"ם הלכות חגיגה פ"ב ה"ד), ולכן הוא פטור מעונש על עבירות (רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה ב - על בן נוח). אבל לדעת פוסקים רבים, אין בכלל זה חרש כבימינו, שלמד לדבר באופן שהשומע מבין את דיבורו, ולהבין את דברי המדברים אליו, ועוסק במלאכה בחכמה כאדם רגיל - ראה על דעה זו ועל החולקים עליה באנציקלופדיה תלמודית, ערך חרש, ליד ציוני הערות 38-43.

²⁴ רמב"ם, הלכות חמץ ומצה, פרק ו, הלכה ג.

²⁵ שבת קנג ע"א.

²⁶ שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק א, סימן קכ, ענף ב (ד"ה ולכן אמינא). גם באגרות משה, יורה דעה, חלק א, סימן רל, ענף ד, הוכיח משם ששוטה פטור ממצוות בעצם, ולא רק מטעם אנוס.

כמו כן, השואל בשו"ת כתב סופר אורח חיים סימן ז, כתב ששוטה לא נתחייב כלל במצות כיון שאין לו דעת.

שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק א, סימן רל, ענף ד, כותב שאסור לטמא כהן שוטה. אבל אין זה משום חיובו של השוטה במצוות, אלא משום חיובו של האדם שמטמא אותו. הוא מסתמך על כך שאסור לטמא כהן קטן (יבמות קיד ע"א).

במקורות אלו נאמר ששוטה פטור מכל המצוות: חגיגה ג ע"א; רמב"ם, הלכות חמץ, ו, ג, הלכות חגיגה, ב, ד, והלכות עדות, ט, ט; בכור שור גיטין מה ע"ב (שלכן פסול לכתובת סת"ם).

פטורי מכל מצות

²⁷ פרי מגדים אורח חיים פתיחה כוללת חלק ב, אות א.

פרי מגדים מסתמך על שו"ת מהרי"ל, סימן קצו (הובא בב"י, אהע"ז, סי' א, בשם "מצאתי כתוב", ומשם הובא בשו"ת עשה לך רב חלק ג סימן לה), הכותב ששוטה "בר מצוה הוא, ופיקחים מזהירים עליו, דאי הוה כבהמה, ייחשב שחיתו אפילו אחרים עומדים על גביו, כשחית נכרי וקוף... ולכל מילי חשבינן להו כישראלי". כוונתו היא שדינו של השוטה הוא כדון יהודי לעניני קדושה, ועל כן מי שהוליד בן שוטה, קיים מצוות "פרו ורבו". גם שו"ת שואל ומשיב מהדורה תליתאה חלק א סימן ל, כותב ע"פ מהרי"ל, ששוטה הוא בר מצוות.

אבל שו"ת מהרש"ם חלק ז סימן קמו, מסביר שכוונת מהרי"ל היא שיוכל לעשות מצות אף שאינו בר חיוב. שו"ת שואל ומשיב מהדורה תניינא חלק ד סימן פז, מסביר שכוונת מהרי"ל היא שכיון שהשוטה יכול להתפקח, הוא בגדר בר מצוות, אלא שכעת הוא פטור מפני שאינו בן דעה. שו"ת דברי יציב חלק אורח חיים סימן מו, אות ב, מסביר שמהרי"ל סובר שאף שאינו נענש על עבירתו, הוא מקבל עליה שכר על קיום מצווה, ולכן הוא בגדר בר מצוה.

ב. העדר הרתעה

אחד הנימוקים שניתנו לפטור מאחריות פלילית מטעם אי שפיות הדעת, הוא העדר יסוד ההרתעה: אין טעם להעניש חולה נפש או אדם הלקוי בשכלו על מעשהו, כיוון שהמעשה נעשה בהעדר הבנה או בהעדר שליטה, כך שהעונש לא ירתיע מעשה דומה בעתיד²⁹. אף על פי כן, הרמב"ם כותב שאף

פרי מגדים פתיחה כוללת שם אות ז כתב שוב ששוטה הוא בר מצוות.

פרי מגדים אורח חיים סימן שכה אשל אברהם ס"ק כב, כותב ששוטים הם בני מצוות אלא שאינם בני דעה, ולכן המאכילם איסור בידים עובר על לפני עור לא תתן מכשול מן התורה, ואם בישלו לצורך ישראל, המאכל אסור למי שנתבשל בשבילו לעולם אם היה המצוה מזיד.

שדי חמד, כללים, מע' ח, אות קטו, כותב שפרי מגדים בפתיחה הכוללת שם מתכוון לומר שהוא פטור ממצוות עשה אבל חייב במצוות לא תעשה ולכן אסור להאכיל אותו איסור. גם שו"ת משנה הלכות חלק ה סימן ו אות ג, בסופו, כותב שלפי פרי מגדים, הוא פטור ממצוות עשה אבל חייב במצוות לא תעשה. כמו כן, חשוקי חמד יומא ע"ב (ד"ה ג' הפרמ"ג) מעלה אפשרות שמה שכתב מהרי"ל ששוטה הוא בר מצות הוא במצוות לא תעשה, ומה שנאמר בחגיגה ששוטה פטור מכל המצוות הוא במצוות עשה. חשוקי חמד שם (ד"ה ד' יתכן) מעלה עוד אפשרות: שכוונת מהרי"ל היא ששוטה הוא בר מצוות כיון שהוא יכול לחייב עצמו במצוה כמו שאשה הפטורה ממצוות עשה שהזמן גרמא יכולה לחייב עצמה כמי שאינה מצווה ועושה.

מעשי למלך הלכות ביאת המקדש פרק ח, הלכה טז (ד"ה וראיה) כותב ששוטה חייב במצוות, וראיה ממה שהוא פסול לעבודה בבהמ"ק כי "אינו שווה בזרעו של אהרן" (בכורות מה ע"ב), משמע שלולא זה היה כשר, והוא בר עבודה.

שו"ת מנחת יצחק חלק ז סימן פח, כותב ע"פ מהרי"ל שם, שאב חייב למול את בנו התינוק שהוא שוטה (כגון שמוחו קטן מאוד), כי גם השוטה עצמו הוא בר מילה.

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן לד, כותב ששוטה פטור ממצוות רק מפני שאין לו דעת והוא כאנוס.

שו"ת בית שערים אורח חיים סימן יח (ד"ה ולפענ"ד לק"מ) מסביר שאף ששוטה הוא בר מצוות, הוא פטור מן המצוות כיון שאינו בר דעת לכוון, וגם לדעה שצוות אינן צריכות כוונה, הרי לכתחילה מצוה שיכוון, ומי שאינו ראוי לכוונה אפילו בדיעבד לא עשה כלום, ולכן אינו מוציא את הרבים ידי חובה.

שו"ת משנה הלכות חלק ז סימן פג, כותב ע"פ מהרי"ל שם, ששוטה הוא בר מצוות אלא שאינו יכול לקיים מפני שאין לו דעת, וגם אם הוא מקיים מצווה, אינו יוצא בה (כמו שכתב הרמב"ם, ליד ציון הערה 24, לענין אכילת מצה), כי הוא קיים אותה בלי דעת. הוא כותב שאף שהוא פטור מכל המצוות, כלשון הגמרא בחגיגה, הוא בר מצוות. אבל הוא כותב (בד"ה ואמנם נ"ל) שמצווה שאינה כרוכה במעשה אלא במצב שממילא, כגון להיות לבוש ציצית או שתהיה בבית מזוזה או שיהיה לו ספר תורה, גם שוטה יכול לקיים, כיון שלמצווה כזאת אין צורך בשום כוונה. גם בחלק יב סימן תכג (ד"ה והנראה) כתב שהוא בר מצוות אלא שהוא פטור מפני שחסר לו דעת. גם בחלק יז סימן קלו (ד"ה אלא דמה) כתב ע"פ מהרי"ל שם, שהוא בר מצוות אלא שהתורה פטרה אותו מפני שאין בידו לקיים והוא בגדר אנוס. בחלק ד סימן צ, כתב ע"פ מהרי"ל ששוטה בר מצוות אלא שהוא פטור משום שאין לו דעת, אבל אחרים מצווים עליו.

פרי מגדים, פתיחה כוללת שם, מסביר שמה שנאמר בראש השנה כט ע"א ששוטה אינו יכול להוציא את הציבור ידי חובתו כי אינו מחויב בדבר, הכוונה היא שהוא נקרא "פטור" כי אין בו דעת. מעשי למלך הלכות ביאת המקדש פרק ח, הלכה טז (ד"ה אמנם הנה) מסביר שאינו יכול להוציא אחרים כי אינו בר מצוה **כמותם**, אף שגם הוא בר מצוה, כיון שאינו "שווה בזרעו של ישראל".

חשוקי חמד יומא ע"ב (ד"ה לסיכום), כותב שכיון שלפי מהרי"ל הוא בר מצוות, אף שלפי הרמב"ם הוא פטור, ראוי להביא אותו לקיים מצוות, כגון נעילת סנדל ביום הכיפורים או הנחת תפילין, גם אם צריך להוציא ממון לשם כך.

שו"ת מהרש"ם חלק ז סימן קמז, רומז שיש ראייה שהוא חייב במצוות, ממה שרמב"ם, הלכות נחלות, יא, יא, פוסק שגובים צדקה מנכסי שוטה. חשוקי חמד יומא ע"ב (ד"ה והנה איתא), דוחה את הראיה ע"פ שו"ת חתם סופר או"ח סימן ב, שהסביר שצדקה היא מיוחדת, שהיא מצילה ממיתה (שבת קנו ע"ב), ומגינה על השוטה אף שאינו חייב במצוות.

²⁸ הובאו במגיד משנה הלכות שבת פרק כ, הלכה ז.

אבל שו"ת שיבת ציון סימן ד (ד"ה ואם נימא), כותב שהם אינם אוסרים לתת איסור לשוטה מצד האיסור המוטל על השוטה, אלא משום שכל אדם מצווה על שביתתם, כמו שאדם מצווה על שביתת בהמתו.

שו"ת משנה הלכות חלק יז סימן קלו (ד"ה אלא דמה) מביא ראייה ששוטה הוא בר מצוות, ממה שאסור להאכיל לו נבילות וטריפות. בשאלה האם מותר לתת לשוטה איסור ("לספות בידים"), עיין שדי חמד מע' ח אות קטו (ד"ה ולענין); חשוקי חמד יומא ע"ב.

אשר לראיית אגרות משה משוטה האוכל מצה, אפשר לדחות ששם לא קיים את המצוה מפני שהוא כ"מתעסק" בעלמא (גם אם נאמר שהוא חייב במצוות). טורי אבן, ראש השנה כח ע"א (ד"ה אילימא) העלה אפשרות לפרש כך, אבל הוא דוחה אותה משום שלדעתו עדיף לפרש שהטעם הוא ששוטה פטור ממצוות.

²⁹ יעקב בזק, אחריותו הפלילית של לקוי בנפשו, עמ' 11.

שקטן שגנב פטור, מפני שאין לו אחריות פלילית, הרי "ראוי לבית דין להכות את הקטנים על הגניבה כפי כח הקטן, כדי שלא יהיו, רגילין בה, וכן אם הזיקו שאר נזקים"³⁰. ובפירושו למשנה³¹ כותב הרמב"ם כך גם על שוטה שהזיק, וזאת "כדי למנוע הנזקים מבני אדם". טעם הדבר הוא שבית הדין חייב להגן על שלום הציבור, והוא מוסמך להעניש לשם כך גם בעונשים שאינם קיימים בדין הקבוע³².

הרי שלדעת הרמב"ם, הכאת השוטה עשויה להרתיע אותו עשיית מעשים דומים בעתיד. נמצאנו למדים, כי לעיתים, ראוי להעניש את החולה בנפשו או הלקוי בשכלו, אם אכן הענשה זו תרתיע אותו. דבר זה צריך להיבחן בכל מקרה בהתאם לנסיבותיו המיוחדות, על פי שיקול דעתו של הדיין.

פרק שלישי: ה"שוטה" - הגדרה וסימני היכר

א. הסימנים לזיהוי השוטה - דוגמאות או סימנים בלעדיים?

התלמוד נותן סימנים ודוגמאות לזיהוי של השוטה. וכך שנינו במסכת חגיגה³³: "תנו רבנן: איזהו שוטה? היוצא יחידי בלילה והלך בבית הקברות והמקרע את כסותו". ובהמשך שנינו: "איזהו שוטה? זה המאבד כל מה שנותנים לו".

האם המצבים שמונה התלמוד הם המגדירים את המושג "שוטה", או שמא הם דוגמאות בעלמא, וכל אדם שעושה מעשה תמהוני, בלתי מוסבר, נחשב שוטה?

התשובה לשאלה זו שנויה במחלוקת.

הרמב"ם³⁴ כותב: "מי שנטרפה דעתו ונמצאת דעתו משובשת תמיד בדבר מן הדברים, אף על פי שהוא מדבר ושואל כענין בשאר דברים, הרי זה פסול ובכלל שוטים יחשב... וכן המבוהלים

³⁰ רמב"ם הלכות גניבה, פרק א, הלכה י. כדבריו פוסק בשולחן ערוך, חושן משפט, סימן שמט, סעיף ה.

³¹ פירוש המשניות לרמב"ם, בבא קמא, פרק ח, משנה ד.

³² מגדול עוז, הלכות גנבה פרק א, הלכה י, מנמק כך את דברי הרמב"ם.

³³ חגיגה ג ע"ב - ד ע"א. מקור הברייתא הוא בתוספתא תרומות, פרק א, הלכה ג. בחגיגה שם מובאת מחלוקת בין רב הונא לרבי יוחנן בשאלה האם הסימנים הנזכרים שם חלופיים או מצטברים. שו"ע, יו"ד, א, ה, פוסק כר' יוחנן. וכן פסק ביאור הלכה, סימן נה (ד"ה והוא כשוטה). זו גם דעת רוב הפוסקים - ראה בירור הלכה, חגיגה ג ע"ב, ציון ד, פרק ב. אבל תשב"ץ ח"ב סי' קלח, פסק שרק מי שכל הסימנים מתקיימים בו נחשב שוטה, וזה כרב הונא.

רבות נכתב בפוסקים בשאלת הגדרת שוטה. לדיון מקיף, ראה: שדי חמד, אסיפת דינים, מערכת אישות, סימן ב (כרך ו, עמ' 262-239); ר' אברהם צבי הכהן, הלכה ערוכה, בני ברק תשע"ב, עמ' 31-25.

³⁴ רמב"ם, הלכות עדות, פרק ט, הלכה ט.

שו"ת שואל ומשיב מהדורא תנינא חלק ד סי' פז, מסביר שהרמב"ם לא האמין בשדים, ולכן השמיט את סימני חגיגה שאינם מציאותיים, ובמקום זה כתב בפשטות ששוטה הוא מי שאינו נוהג לפי השכל. אבל שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס א אות ט, דוחה הסבר זה - עיי"ש לדחייתו. והוא מסביר (באות יב) בדרך אחרת: שהרמב"ם הבין שעיקר דעתו של ר' יוחנן בחגיגה שם (שהלכה כמותו) היא שאם אדם משובש בדבר מסוים, הוא שוטה גם אם בדברים אחרים הוא נראה כשפוי, ואין לתלות את התנהגותו במחלה כלשהי, אלא בשטות בכלל, ואף בדבר שיש לתלות בחולי מיוחד, כגון בסימני חגיגה כמפורט בסוגיה שם, תולים בשטות, וקל וחומר בדבר אחר.

ר' יחזקאל לנדא, בתשובה בסי' אור הישר (על הגט מקליווא, מהד' תרס"ב) סי' ל (דף לו ע"ב), מצמצם את שיטת הרמב"ם: צריך שיהיה שוטה בדבר גדול כמו הסימנים בחגיגה.

שו"ת דברי חיים, חלק א, אבן העזר, סימן נג (עמ' קס במהד' תשס"ב), כותב שגם לרמב"ם, בשאר דברים נקרא שוטה רק אם הוא תמיד משובש בדבר זה, משא"כ אם עושה דבר מסוים מתוך חוצפה ולא מתוך שטות. עוד הוא כותב (בעמ' קסא), שגם לרמב"ם, מי שאינו שוטה כלל אלא שלפעמים מדבר דברי שטות כשמעוררים אותו לזה (בנידונו - אמר שיהיה מלך), גם לרמב"ם אינו שוטה, כי אינו משובש בשום דבר.

והנחפזים בדעתם והמשתגעים ביותר הרי אלו בכלל השוטים". מכאן שהוא סובר שהסימנים שנמנו בתלמוד אינם בלעדיים, אלא דוגמאות בעלמא. כך מסיק בית יוסף³⁵ מדברי הרמב"ם שם:

דעה שהרמב"ם דיבר רק לענין עדות: ר' יחזקאל לנדא, בתשובה בס' אור הישר (על הגט מקליווא, מהדי' תרס"ב) סי' ל (דף לח ע"ג) כותב שם לרמב"ם, שוטה בדבר אחד שאינו מהסימנים בחגיגה, הוא בר דעת, ונחשב שוטה רק לענין פסול לעדות, ולשאר התחומים אינו שוטה לכל דבר, אבל הוא שוטה לאותו דבר שדעתו משובשת תמיד בו, ופטור ממצווה שתלויה באותה תחום, וא"כ אינו חייב בכל המצוות, ולכן פסול לעדות, אף שהוא בר דעת. אמנם בדף לח ע"ד כתב שזה דוחק, אבל בדף לט ע"א הוא חוזר על ההבחנה בין עדות לדברים אחרים.

גם ר' ישראל ליפשיץ, בס' אור ישראל, דף יא ע"ב, כתב שרק לענין עדות פסק הרמב"ם שנחשב שוטה, כי זו הוצאת ממון, אבל בתחומים אחרים נחשב שוטה רק ע"פ סימני חגיגה.

גם שו"ת חתם סופר, אבן העזר, חלק ב, סימן ד [לבדוק] כותב שהרמב"ם דיבר רק לענין עדות, שעדותו היא עשאא"ל כי א"א להענישו, אבל בדברים אחרים גם לרמב"ם אינו נחשב שוטה. גם שו"ת אגרות משה אהע"ז סי' ק כותב שהרמב"ם דיבר רק על עדות - ראה בשמו בהערה 75. גם שו"ת מהרש"ם חלק ה סימן נ (ד"ה שוב ראיתי), נוטה לומר שהרמב"ם דיבר רק על עדות, משום שיש לחוש שנדמה לו שהוא ראה משהו ובאמת לא ראה, אבל אינו שוטה לעניינים אחרים, כיון שהוא מדבר כהוגן בשאר דברים; אבל הוא מסיים "דח"ו לזוז מדברי הב"י שמביא את דברי הרמב"ם על דין שוטה בכלל.

אבל מנחת אליהו (קוליצ'), ח"ב, סי' כז, אות ג, מוכיח שדברי הרמב"ם כאן אמורים בכל התחומים ולא רק בענין עדות.

התפכחות השוטה: הפוסקים דנים באפשרות שמי שהיה שוטה והפסיק לנהוג בשטות, ייחשב פיקח. שו"ת דברי חיים, חלק א, אבן העזר, סימן נג (עמ' קסא במהדי' תשס"ב), כותב ע"פ שו"ת הרשב"א ח"א סי' תששה וח"ד סי' רא, המובא בב"י אהע"ז סי' קכא, שאם בעבר היה מטורף ממש והבריא אלא שהשאר לו מעט רושם מהחולי, אינו שוטה, מפני שהוא בר שכל לכל דבר, ולא משנה שלפעמים עושה דבר שטות.

שו"ת חתם סופר, אבן העזר, חלק ב, סימן ב (ד"ה והנה הא), כותב ששוטה שהתרפא נחשב פיקח רק אם רואים בו פקחות יתירה, כגון שמקפיד ביותר על בגדיו שלא ייקרעו, אבל לא די שאינו מקרע כסותו, כמו ששור מועד אינו חוזר לתמותו ע"י אי נגיחה, אלא רק אם תינוקות ממשמשים בו ואינו נוגח.

שו"ת צמח צדק (ליובביץ'), אהע"ז, סימן קנג, אות ו, כותב שמי שנהג כשוטה, ואחר זמן לא ראו בו סימני שטות למשך זמן רב (בנידונו עברו כמה חדשים), יש להניח שהתרפא וכבר אינו שוטה, ואין לומר ש"לא ראינו אינה ראייה", כיון שאין זה סביר לומר שהוא עדיין שוטה אלא שלא הזדמן לאף אחד לשמוע ממנו דברי שטות למשך זמן רב.

שו"ת דברי מלכאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס ב אות ח, כותב שאם חזר משטותו לחלוטין ואין דעתו משובשת כלל וגם מקפיד על דבריו ובגדיו כאחד הבריאים, ועברו כמה ימים ולא עשה דברים משונים ושואל ומשיב כהוגן, אינו שוטה.

אבל שו"ת חתם סופר, אהע"ז ח"ב סי' ד [לבדוק] כותב שלפי הרמב"ם, שכל דבר שיבוש נחשב סימן לשטות, אינו נחשב פיקח אם נשאר בו קצת מהחולי המקורי, שלא כרשב"א. דברי מלכאל שם, אות ט, חולק עליו וכותב שמה שכתב הרשב"א שנחשב פיקח גם אם הוא עדיין "תשש" וניכרים סימני חוליו, מדובר שהוא מדבר בענייניו בצורה רגילה ואינו משתבש בשום דבר, אלא שיש לו דעה קלושה ודלה, ואין בכך סימן שטות, וזה נכון גם לרמב"ם.

שו"ת אגרות משה, אהע"ז, חלק א, סימן קכ, ענף ג (ד"ה אך אף), כותב שמי שהיה עושה מעשי שטות, ועבר זמן רב שאינו עושה מעשים כאלו, ולא ניכר בו שום שטות, נחשב פיקח.

תבואות שור, סימן א, ס"ק מו, כותב שמי שהיה בו סימן של שוטה, ואחרי זמן נבדק ונמצא בו סימן של שוטה, לא חוששים שמא נתרפא בינתיים.

עיתים חלים עתים שוטה: שו"ע אהע"ז קכא, ג, כותב שאדם שהוא לפעמים שוטה ולפעמים פיקח, כשהוא פיקח דינו כפיקח לכל דבר. אבל בית שמואל, קכא, ס"ק ד, כותב שמדובר שיש זמן קבוע שבו הוא פיקח. פתחי תשובה, קכא, ס"ק ב, מסביר שאם אין זמן קבוע, חוששים בכל זמן שמא הוא שוטה, וגם אם בדקנו אותו והוא נראה פיקח, ייתכן שמיד אחר כך השתטה שוב. אבל שו"ת חתם סופר, יו"ד, סי' ז (כמובא בפתחי תשובה שם), ושו"ת מהרי"ם מבריסק, סי' ל (כו ע"ד-כו ע"א), אומרים שאין צורך שיהיה זמן קבוע, אלא אם בדקו אותו וראו שהוא פיקח, דינו כפיקח, ואין חוששים שמא השתטה אחר כך, כי רוב אנשים אינם שוטים. שו"ת אגרות משה, אהע"ז, חלק א, סימן קכ, ענף ג (ד"ה אך אף), כותב שבית שמואל דיבר רק במי שהוחזק (לפחות פעמיים) להיות עתים חלים ועתים שוטה בלא זמן קבוע, וגם אז, אם כל העת בדקוהו וראו שהוא פיקח, דינו כפיקח.

³⁵ בית יוסף, יורה דעה, סימן א (ד"ה חרש). גם בבית יוסף, אבן העזר, סימן קכא (ד"ה סימני), מסיק כך מדברי הרמב"ם, ואף מביא ראיה לדעתו מסוגיית חגיגה.

דרכי משה אהע"ז סי' קיט ס"ק ה, כותב ששו"ת מהרי"י וייל סי' נב סובר כרמב"ם. דרכי משה יו"ד א ס"ק יז מציין לשו"ע חו"מ סי' לה לגבי דיני שוטה, ומכאן לומד מנחת אליהו (קוליצ'), ח"ב, סי' כז, אות ד, שהוא מסכים עם שו"ע שם, שדעתו כרמב"ם, וזאת לא רק בענין עדות אלא בכל התחומים. שו"ת עטרת חכמים, אהע"ז, סי' יז (נג ע"ב), מעלה אפשרות שגם רא"ש חולין פ"א סי' ד, מסכים לרמב"ם, ומה שהביא את הסימנים בחגיגה הוא רק לדוגמה. והוא כותב (בדף נג ע"ג-ע"ד) שתוספות חגיגה ג ע"ב (ד"ה דרך שטות),

"וכל הני [אלה] ארבעה דברים לאו דווקא, אלא הוא הדין לעושה דבר מן הדברים בדרך טירוף ושיבוש הדעת".

הרמב"ם מסכם³⁶: "ודבר זה לפי [מה] שיראה הדיין, שאי אפשר לכוון הדעת בכתב". כלומר, שאי אפשר לנסח הגדרה דייקנית לזיהוי השוטה, ולתת הגדרה מקיפה וכוללת לכל ההפרעות והמחלות הנפשיות, ויש להשאיר את ההחלטה בידי הדיין, שידון בכל מקרה על פי נסיבותיו המיוחדות. השולחן ערוך³⁷ פוסק כרמב"ם.

לעומת זאת, סובר רבינו שמחה³⁸ שהסימנים שנמנאו במסכת חגיגה הם אבן בוחן דווקנית לסווג האדם כשוטה. רק מי שמקיים את הסימנים הללו מוגדר כ"שוטה" שפטור מאחריות פלילית.

טור אהע"ז סי' קכא, ויש"ש חולין פ"א סי' ד, סוברים כרמב"ם (עיי"ש להוכחתו). שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס ב אות ט, כתב ששו"ת הרשב"א ח"א סי' תשסה וח"ד סי' רא, סובר כרמב"ם. טור, חו"מ, לה, ט, מביא את דברי הרמב"ם, ופרישה שם כתב שהטור אינו חולק עליו. יד אברהם על יורה דעה, סימן א, סעיף ה, כתב כדעת הרמב"ם.

ר' יחזקאל אברמסקי, אוצר הפוסקים, כרך ב, הערות בסופו, עמ' כב, מסכים לרמב"ם. הוא מביא שר' חיים סולובייצ'יק (הובא גם בהלכה ורפואה ד (תשמ"ה) עמ' רסג) הסביר שלרמב"ם, ההתנהגויות שנקטה הברייתא הן סימנים למיני המחלות הגורמות להן: יצא יחידי בלילה ולן בבית הקברות הוא תואר למחלת מרה שחורה; מקרע כסותו - מחמת תגבורת מרה לבנה שגורמת כעס והתרגשות, והמאבד מה שנותנים לו הוא ששכלו נשאר כילד; וגם אם מחלות אלה מתבטאות בהופעות שונות, הוא שוטה.

³⁶ רמב"ם, הלכות עדות, פרק ט, הלכה י.

אבל שו"ת עזרת כהן סימן סז, כתב שאפשר להסתמך על תיאור בכתב של מצבו של אדם אם הוא "בהעתקה נכונה", "בלשון שדברו ביניהם".

³⁷ שולחן ערוך, חושן משפט, סימן לה, סעיפים ח ו-י.

בית שמואל קכא סי"ק ט, מסביר שמה שכתב בשולחן ערוך, יורה דעה, סימן א, סעיף ה, את הסימנים ממסכת חגיגה, הוא רק לדוגמה.

³⁸ רבינו שמחה משפירא, המובא בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סימן תנה. זו גם דעת רבינו אביגדור הכהן, המובא במרדכי גיטין סי' תכא ובשו"ת מהרי"ק, שורש יט. שו"ת עטרת חכמים, אהע"ז, סי' יז (נג ע"ד) כתב שכן דעת שו"ת הריב"ש סי' תסח. שו"ת בית אפרים, אהע"ז, סימן פט (ד"ה גלוי), כתב שתוס' חגיגה ד ע"א (ד"ה או דלמא) סוברים כר' שמחה. שו"ת דברי חיים, חלק א, אבן העזר, סימן נג (עמ' קנט במהד' תשס"ב), מציין ש"חכמי הדור שלפנינו" פסקו לקולא כר' אביגדור, שבסימנים אחרים אינו נחשב שוטה, כמבואר בספר אור הישר. שו"ת דברי חיים אבן העזר חלק ב סימן עד (ד"ה תשובה) כתב ששו"ת הרשב"א ח"א סי' תשסה וח"ד סי' רא, סובר כר' אביגדור, והוא מציין (בד"ה היוצא) ששו"ת מהרי"ט ח"ב אהע"ז סי' טז, ותורת גיטין סי' קכא סי"ק ב, פסקו כר' אביגדור. שו"ת צמח צדק (ליובביץ'), אהע"ז, סימן קנג, אות ה, מציין ששו"ת זכרון יוסף, אהע"ז, סי' י, כתב שראוי לפסוק כרבינו שמחה, ושגט פשוט, קכא סי"ק יב, נוטה יותר לדעת רבינו שמחה. שו"ת שאגת אריה, הוספות, סימן ב (ד"ה תשובה) [לבדוק], כתב שרש"י נדה מה ע"ב (ד"ה אפילו) סובר כר' שמחה; אבל רז"י גולדברג, "נישואי מפגרים", תחומין ז, עמ' 242, דוחה את הוכחתו מדברי רש"י.

שו"ת דברי חיים אבן העזר חלק ב סימן עד (ד"ה והנה האיך), מבאר שיטה זו, שחז"ל ראו שמי שעושה אחד מסימני חגיגה, והגיע לכלל שגעון כזה, הוא שוטה שאין לו רצון ודעת (שם הסביר שהעדר הרצון והדעת הוא הסיבה לכך שאין לשוטה כשרות משפטית), גם אם הוא פיקח בשאר עניני העולם; אבל מי שמשתטה בדבר אחר, עדיין כחו בשכלו והוא כפיקח.

שו"ת בית אפרים, אהע"ז, סימן פט (ד"ה ולכאורה יראה, וד"ה והנה ראיתי עוד), מסביר שלשיטה זו, מה שמצאנו במקומות רבים בתלמוד שאדם נקרא שוטה, הוא על המעשה שעשה או על הדיבור שאמר, כשם מושאל, אבל לא שיהיה מוחזק לשוטה מכאן ולהבא, ואילו בסימני חגיגה, הוא מוחזק כשוטה אף מכאן ולהבא כל זמן שלא נבדק שנשתפה וחזר לבריאותו.

על המחלוקת בין הרמב"ם לר' שמחה, ראה בירור הלכה, חגיגה ג ע"ב, ציון ד, פרק ה. המחלוקת הובאה בבית הלל, יו"ד, א, סי"ק ח.

עמדת ביניים: שו"ת צמח צדק (ליובביץ'), אהע"ז, סימן קנג, לומד משו"ת מהרי"ק שורש יט, בסופו, שמי שהגיע ל"שיטות גדול" כמו בסימני חגיגה, נחשב שוטה אף שאין בו מסימני חגיגה; וצמח צדק כתב שדיבור אינו בכלל זה, שהרי סימני חגיגה הם במעשה. ראה גם ליד ציון הערה 41, הבחנה בין מעשה לדיבור.

יש שניסו לקרב את שתי גישות זו לזו. לדוגמה, ר' ברוך תאומים-פרנקל³⁹ אומר שהמחלוקת מצטמצמת רק למי שכל מעשיו כבן דעת ורק בדבר אחד דעתו מטורפת, בעוד שגם לדעת רבינו שמחה, מי שעושה מעשים רבים של שטות נחשב כ"שוטה", אף אם אינו מקיים את הסימנים המיוחדים. ועוד: גם לדעת ר' שמחה, מי שנשתטה בדבר אחר מלבד סימני חגיגה, אמנם אינו שוטה לכל דבר, אבל נחשב שוטה לענין זה שנשתטה, כגון מי שנשתבשה דעתו לזרוק אבנים וזרק בשבת, אינו חייב חטאת, מפני שלענין זה הוא שוטה⁴⁰. מצד שני, גם לדעת הרמב"ם, רק מי שעושה מעשה של שטות נחשב שוטה, כמו הסימנים בחגיגה שהם מעשים, אבל מי שרק מדבר דברי שטות בנושא אחד תמיד, ובשאר דברים הוא מדבר כהוגן, לא נחשב שוטה בכלל⁴¹. בלשון אחרת: רק העושה מעשה שטות נחשב שוטה, אבל מי שרק נראה ממנו סימן שטות ואינו עושה מעשה בידים אינו נחשב שוטה⁴².

מהרש"ם⁴³ מסביר את שיטת הרמב"ם, שהסימנים המנויים במסכת חגיגה נדרשים רק במי ש"אינו אנו רואים שיבוש בדעתו, ומדבר ככל אדם, ומבין הכל, רק מכח המעשים ההם אנו מוכיחים שהוא

³⁹ שו"ת עטרת חכמים, אה"ע"ז, סי' יז (נג ע"ג-ע"ד). הוא מסביר בכך מדוע מי שאחזו רוח "קורדייקוס" נחשב שוטה (גיטין סז ע"ב) גם בלי הסימנים במסכת חגיגה: כי בגלל הרוח הרעה אינו בכלל ישוב הדעת בשום דבר.

גם שו"ת דברי חיים, חלק א, אבן העזר, סימן נג (עמ' קנט במהד' תשס"ב), כותב שגם לרב אביגדור, מי שרואים שהוא משוגע, נחשב שוטה גם בלי סימני חגיגה; ור' אביגדור מדבר על מי שחכם בכל דבר ורק בדבר אחר משתטה, ובוזה לדעתו קבעו חכמים שאם הוא מקיים אחד מסימני חגיגה נחשב שוטה, אף שהוא חכם בדברים אחרים, שהרי גם משוגעים עושים דברים בשכל ובכל זאת הם שוטים; ולרמב"ם די בשטות בדבר אחד לקבוע שהוא שוטה.

⁴⁰ שו"ת שאגת אריה, הוספות, סימן ב (ד"ה תשובה) [לבדוק]; רז"ג גולדברג, "נישואי מפגרים", תחומין ז, עמ' 237 ועמ' 240 ועמ' 242.

⁴¹ ר' יחזקאל לנדא, בתשובה בס' אור הישר (על הגט מקליווא, מהד' תרס"ב) סי' ל (לט ע"א-ע"ב). שו"ת מהרי"ם מבריסק, סי' ל, דף כו ע"ד (הובא בפתחי תשובה, אבן העזר, סימן קכא, ס"ק ב, וע"י רז"ג גולדברג, "נישואי מפגרים", תחומין ז, עמ' 232), לומד מדבריו שמי שאינו עושה מעשה שטות, אלא הוא מתבודד משאר בני אדם מחמת עצבות, ולפעמים מדבר דברים שלא כהוגן בגלל זה, אינו נחשב שוטה.

אבל שו"ת בית אפרים, אה"ע"ז, סימן פט (ד"ה והנה ראיתי עוד), כותב שמבעל העיטור מאמר ז (דף כט ע"א) שהביא ב"י אה"ע"ז סי' קכא, משמע שמי שמדבר דברי שטות נחשב שוטה גמור, שלא כר"י לנדא. גם פרי חדש, אה"ע"ז, סי' קכא ס"ק י [לבדוק], כותב שמי שמדבר ואינו יודע מה מדבר, דינו כשוטה. גם דרכי משה, אבן העזר, סימן קכא, ס"ק ו, כותב: "שאם מדבר ואינו יודע מה מדבר כדרך החולים, הרי זה כשוטה גמור". גם שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס ב אות יד (אחרי שהוא מביא שאב"ד בילסק כתב כהבחנת ר"י לנדא) כותב שהדיבור דווקא מלמד יותר על שיבוש דעתו, כמאמר החכם "הלשון סופר השכל" (להוראציוס מיוחס הציטוט: "העט הוא הלשון של השכל").

שו"ת עזרת כהן, סימן סז, כותב שר"י לנדא שם דיבר רק במי שדיבורו משובש בתחום אחד בלבד, והוא מסכים שאם דיבוריו בתחומים אחדים הם דיבורי שטות, הוא מוגדר שוטה גם בתחומים אחרים, גם אם לא עשה מעשה בפועל.

⁴² שו"ת עין יצחק חלק ב אבן העזר סימן ט, אות ד.

ר' בנימין בק, "חולי הרוח בדיני גיטין ואישות", נעם טז (תשל"ג), עמ' קסח, מביא הבחנה זו.

⁴³ שו"ת מהרש"ם, חלק ה, סימן נ (ד"ה והנה דעת).

כמו כן, שו"ת מהר"י ווייל סימן נב, כותב שברור שמי שאינו מקרע כסותו ואינו לן בבית הקברות ואינו יוצא יחידי בלילה ובשאר כל דרכיו הוא עושה שטות, נחשב שוטה; והברייתא בחגיגה רק באה לחדש, שגם אדם שמדבר כהוגן, ודבר השטות היחיד שיש בו הוא שהוא מקרע כסותו וכו', נחשב שוטה.

בדומה, שו"ת אור שמח, ליקוטים, סימן יג, כותב שמי שמדבר דברים שאין להם שייכות, בלי סדר ובלי קשר, כדרך המשוגעים, הוא משוגע גמור, כי דיבורו של אדם מגלה את שכלו, וזוהי הכרה כעין "טביעות עין" שהוא שוטה, וטביעות עין היא הכרה של עצם הדבר; ואילו הכרה ע"י סימנים היא חלשה יותר (כפי שמוכח מהאמור בחולין צו ע"א, שאם עדים אמרו "איננו מכירים את הרוצח בטביעות עין, אבל אנו יודעים שסימניו הם כך וכך", אין עדותם מחייבת), והסיבה שהברייתא בחגיגה נקטה סימנים על פי פעולות שהאדם עושה, היא שמקור הברייתא הוא בתוספתא תרומות, פרק א, הלכה ג, ולפני כן נאמר שאפשר לסמוך על שוטה לשמור טהרת מלהיטמא, הרי שאין מדובר בשוטה גמור שמדבר דברים בלי קשר, אלא במי שרק עושה פעולות של שטות, שמסוגל לשמור אבל אינו מסוגל לעשות דברים שדורשים מחשבה.

שוטה. אבל היכי דחזינן [=במקום שאנו רואים] דעתו משובשת ואינו מבין מה שמדברים אליו, פשוט שהוא שוטה. המעשים שבמסכת חגיגה "מוכיחים על מחשבותיו שאינם צלולים", וכל שכן שאם אנו רואים שאינם צלולים, הוא שוטה.

לפי זה, בימינו, שאפשר לאבחן על פי מבחנים את מצבו הנפשי של החולה, "חייבים לדון בכל מקרה ומקרה בנפרד, לפי חוות דעת של מומחים, ושיקולו של המורה הוראה או הבית דין"⁴⁴.

מי שמתנהג בהתנהגות מסוימת, שאפשר לפרש אותה כנובעת משטות, ואפשר גם לפרש אותה בדרך אחרת, אינו שוטה, כי יש לכל אדם חזקת פיקחות⁴⁵. לדוגמה, אם אפשר לתלות שהוא עושה זאת בכוונה כהערמה מסיבה כלשהי, כמו שנהג דוד אצל מלך גת, אינו מוחזק כשוטה⁴⁶. ר' חיים הלברשטאם⁴⁷ נשאל על מי שרגיל לומר על עצמו שהוא גדול הדור, והוא פוסק שאינו שוטה, כי הרבה אנשים פיקחים הם בעלי גאווה וחושבים שהם גדולים בתורה. וכך פסק חתם סופר⁴⁸ על מי שנושך ובוטט ומכה, אבל ניכר שהוא כועס מחמת עצבות ומרה שחורה - אמנם סופו להשתטות בכל דבריו, אבל עדיין אינו שוטה בכל דבריו; ואמנם בשעת כעסו ובאותו ענין שמשטטה בו הוא נידון כשוטה, אבל בתחומים אחרים, שבהם הוא שואל ומשיב כהוגן, הוא נחשב פיקח. וכך פסק ראי"ה קוק⁴⁹, לגבי מי שאושפז בבית חולים, והולך על רגליו ואוכל ושותה כאנשים בריאים, ואומר שהוא בריא אלא ששונאיו אשפזו אותו, אין זה סימן של שוטה, מאחר שגם אדם פיקח עשוי לחשוב כך בנסיבות אלה.

רק אם הפירוש האחר להתנהגותו פחות שכיחה, ויותר סביר לפרש שהיא נובעת משטות, הוא שוטה⁵⁰.

ב. הסימנים לזיהוי השוטה - חד-פעמיים או תדירים?

נשאלת השאלה, האם, כדי לקבוע שאדם הוא "שוטה" על פי הסימנים האמורים, די בהופעת הסימנים פעם אחת, או שמא נדרשת תדירות גבוהה יותר?

⁴⁴ נשמת אברהם, חושן משפט, סימן לה, ס"ק א.

משו"ת עטרת חכמים, שם, עולה שסומכים בענינים אלה על ספרי רפואות.

⁴⁵ ר' בנימין בק, "חולי הרוח בדיני גיטין ואישות", נעם טז (תשל"ג), עמ' קסה.

ר' ישראל ליפשיץ, בסי' אור הישר, סי' ה (דף ז ע"א במהד' תרס"ב), כותב שאם הוכחה שהוא עושה כך מסיבה אחרת, ולא מתוך שטות, אינו שוטה גם אם עשה כך כמה פעמים.

⁴⁶ ר' יחזקאל לנדא, בתשובה בסי' אור הישר (על הגט מקליווא, מהד' תרס"ב) סי' ל, דף לט ע"ד; שו"ת אגרות משה, אהע"ז, חלק א, סימן קכ, ענף ג (ד"ה והנה לבד היתרים) (על מי שנוהג כך כדי שלא יכופו אותו לגרש את אשתו).

⁴⁷ שו"ת דברי חיים אבן העזר חלק ב סימן עד (ד"ה היוצא). זאת אף שבנידונו בעבר היו בו סימני שוטה שבמסכת חגיגה. כנראה חזר בו ממה שכתב לפני כן (בד"ה אם כן) שאין אומרים שזה מתוך גאווה כיון שהוא מתגאה דרך שטות.

⁴⁸ שו"ת חתם סופר, אבן העזר, חלק ב, סימן ב (ד"ה ונראה). הוא כותב כך גם על מי שיוצא יחידי בלילה, אבל ידוע שיש לו חולי "גנדרופס" (שמוזכר בחגיגה ג ע"ב, כסיבה אפשרית שהוא יוצא יחידי בלילה), שאינו נחשב שוטה אם דעתו מיושבת בשאר דברים ושואל ומשיב כהוגן.

⁴⁹ שו"ת עזרת כהן סימן סז.

⁵⁰ תבואות שור, סימן א, ס"ק מז; שו"ת עין יצחק חלק ב אבן העזר סימן ט, אות ח; שו"ת עזרת כהן סימן סז.

אבל ר' בנימין בק, שם, נוקט שגם אם הפרשנות האחרת אינה שכיחה, אינו שוטה. עין יצחק שם אות ט, כותב שאם מסבירים לו דברים והוא מבין, תולים את מעשה השטות גם בדבר שאינו שכיח.

לדעת הבית יוסף⁵¹, לא די בפעם אחת: "אין הכוונה שפעם אחד שיעשה אחד מאלו דרך שטות, מיקרי שוטה, אלא כשדרכו בכך, וזהו שכתב הרמב"ם ז"ל 'ונמצאת דעתו משובשת תמיד'".

לעומתו, תבואות שור⁵² סובר שניתן להגדיר אדם שוטה על בסיס מעשה אחד שעשה, מפני שדי שהתברר פעם אחת שהאדם לקוי בשינוי דעת. הוא מביא ראיה לדבריו מדברי רבא⁵³, שהגדיר אדם כשוטה על סמך זה שאכל תמרים וזרק על רבא את הגרעינים.

דרך ביניים מציע החתם סופר⁵⁴: מי שעשה אחד מהסימנים המוזכרים במסכת חגיגה, וכל שכן "שטותא יתירה, דמאבד מה שנותנים לו", מוחזק כשוטה בפעם אחת; ואילו מי שעושה דבר אחר שהוא "מעשה ממעשי התעתועים", מוחזק כשוטה (גם אם הוא מדבר כאדם רגיל) רק אם עשה כן שלוש פעמים, ואילו אם עשה כן פחות משלוש פעמים, הוא נחשב שוטה רק באותו תחום שבו הוא נוהג בשגעון, ואילו בתחומים שהוא מדבר בהם כאדם רגיל, אינו נחשב שוטה.

⁵¹ בית יוסף, חושן משפט, סימן לה, סעיף ט, וכסף משנה, הלכות עדות פרק ט, הלכה ט. שו"ת דברי חיים אבן העזר חלק ב סימן עד (ד"ה והנה לכאורה), כותב שכל האחרונים הסכימו לדברי ב"י. ר' ישראל ליפשיץ, בסי' אור הישר, סי' ה (דף ו ע"ד במהד' תרס"ב), שו"ת האדמו"ר הזקן סימן כה, במסקנתו, ושו"ת מהרש"ם חלק ה סימן נ (ד"ה שוב ראיתי), מסכימים לב"י.

כמו כן, סמ"ע לה, ס"ק כ, כותב שמי שעושה דבר שטות באקראי בעלמא אינו נחשב שוטה.

ר' יחזקאל לנדא, בתשובה בסי' אור הישר (על הגט מקליווא, מהד' תרס"ב) סי' ל, דף לו ע"ד מביא את דברי הסמ"ע. בדף לט ע"ד הוא מסביר שהרמב"ם נוקט "דעתו משובשת תמיד", מפני שרק אז אין לתלות שהוא עושה בכוונה להערים (ראה בשמו בהערה 46).

גם טורי אבן, חגיגה ג ע"ב (ד"ה רב הונא אומר), כותב שרק אם עשה את המעשים בדרך שטות במספר הפעמים שקובעים חזקה (לרשב"ג - שלוש פעמים, ורבי - פעמיים, כאמור ביבמות סד ע"ב), הוא נחשב שוטה.

שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס ב אותיות א-ב, כותב שמי שקרע בגדיו פעמיים ושבר חלונו פעם אחת, מצרפים ליצור חזקת בשלוש פעמים, כי שתי התופעות נובעות מאותו שורש (באות ז הוא מסביר שהם מצטרפים מפני ששניהם נובעים מ"מרה אדומה"). והוא מסביר (באות ב) שצריך שלוש פעמים, כי אם עשדה רק פעם אחת, ייתכן שזה מקרה בעלמא.

שו"ת צמח צדק (ליובביץ'), אהע"ז, סימן קנג, אות ז, כותב שאם השטות שהוא עושה אינו מסימני חגיגה, שאז הוא שוטה רק לדעת הרמב"ם (הערה 34), אפשר לסמוך על דעת בית יוסף (שלמד מהרמב"ם עצמו), שאם נהג כך פעם אחת בלבד, אינו שוטה. הוא מוסיף שאם עבר זמן רב בינתיים, אינו נעשה חזקה.

⁵² תבואות שור, סימן א, ס"ק מו. הוא מסתמך על ראש יוסף (אישקפה) חו"מ לה, אות ו, שכתב כך. אבל הוא כותב שבפעם אחת נחשב שוטה רק לחומרא, ואילו במקום שהחשבתו כשוטה היא קולא, צריך שלוש פעמים כדי ליצור חזקה.

תבואות שור מסביר שדברי הרמב"ם, "משובשת תמיד", באים רק למעט מי שהבריא משטותו, כאילו כתב "משובשת עדיין". שו"ת מהרי"ם מבריסק, סי' ל (כו ע"א), מסביר את דבריו, שהחידוש בכך הוא שגם אם לפעמים הוא שוטה ולפעמים פיקח, אם ראינו בזמן מסוים שהוא פיקח, אין לחשוש שמיד אח"כ השתטה (שלא כבית שמואל, בהערה 34).

שו"ת דברי חיים, חלק א, אבן העזר, סימן נג (עמ' קס-קסא במהד' תשס"ב), מסכים לתבואות שור, שבדבר שידוע שהוא מחמת שטות, לא צריך חזקה, ומנמק, שלא שייכת בזה חזקה, כי חזקה מוכיחה שדבר אינו במקרה אלא זה טבע הדבר, ורק בסימני חגיגה, שיתכן שאינם מחמת שטות (כמבואר בסוגיה שם), נדרשת ושייכת חזקה להוכיח שזה לא מקרה אלא מחמת שטות, ואז אם עשה שלוש פעמים, מתברר למפרע שהיה שוטה כבר בפעם הראשונה.

שו"ת עין יצחק חלק ב אבן העזר סימן ט, אות ח, מסכים לתבואות שור.

שו"ת בית אפרים, אהע"ז, סימן פט (ד"ה ואם כנים) כותב במסקנתו, שלדעת תבואות שור, גם אם בשאר דברים הוא מדבר כהוגן, הוא נחשב שוטה ע"פ פעם אחת שעושה שטות.

שולחן ערוך הרב יורה דעה הלכות שחיטה סימן א, ס"ק לו, מביא את המחלוקת בין ב"י לתבואות שור.

⁵³ בבא בתרא קנה ע"ב.

⁵⁴ שו"ת חתם סופר, אבן העזר, חלק ב, סימן ב (ד"ה השוטים וד"ה במה). הוא מדגיש שבכגון זה הוא נחשב שוטה רק להחמיר, ולא להקל.

שו"ת בית שערים אורח חיים סימן יח (ד"ה והנה כי הסמ"ע), הבין שלדעת חתם סופר, אם עשה דבר אחר (שאינו מסימני חגיגה) פעם אחת, הוא שוטה לאותו דבר ולא לדברים אחרים.

בדומה לו כתב גם ר' בנימין בק⁵⁵: "אם אדם עושה שטות גדולה ונוראה, שאי אפשר לשום בר דעת להבינה ולבארה באופן הגיוני, כי אם שיצא מדעתו, אזי הוא נעשה שוטה מיד בשביל מעשה זה לבד".

ג. תופעות ספציפיות

דכאון: נחלקו הדעות לגבי מי שחולה ב"חולי מרה שחורה" או מלנקוליה, אם דינו כשוטה. לדעה אחת היא, שמי שסובל מדכאון אינו בגדר שוטה, מפני שהוא מחלה טבעית הנובעת רק מ"תגבורת המרה", ואינו פוגם בדעתו⁵⁶. אולם ר' יחזקאל אברמסקי סבור שמי שעושה מעשים מוזרים בגלל המרה השחורה, הוא שוטה גמור, אבל מי שאינו מעשה כזה, אלא רק רוחו עגומה עליו, אינו שוטה⁵⁷. בגלל המחלוקת, ערוך השולחן קובע שעל בית דין לבדוק כל מקרה לגופו: "בעלי המרה השחורה, שאין עושין כלום דברים של שיגעון, רק יושבין בעצבות ורחוקים מחבורת אנשים ואין מבקשין לאכול, וכשנותנים להם לאכול אוכלין, ואין מתחילין לדבר, וכששואלים אותם עונין מעט דברים ואין מדברים דברים של שיגעון, יש להתיישב אם דינם כשוטה אם לאו. ולפי הסברא אין בזה סימני שטות אלא מחלת העצבות בלבד. ותלוי בראיית עיני הבית דין להבין דרכו ועלילותיו"⁵⁸.

פאראנויה: מי שמפחד מדברים מסוימים בלי סיבה, ובשאר דברים דעתו מיושבת, אינו בגדר שוטה⁵⁹. יש להניח שהפחד נובע ממחלה ולא משטות, כיון שיש ספק שקול אם הוא נובע משטות או ממחלה⁶⁰. אבל אם מצב זה התמיד שנים רבות, קשה לתלות זאת בסיבה חיצונית, וייתכן

⁵⁵ ר' בנימין בק, "חולי הרוח בדיני גיטין ואישות", נעם טז (תשל"ג), עמ' קסה. הוא כותב כך בדעת הרמב"ם. אלא שהוא כותב (שלא כחתם סופר) שלדעת הרמב"ם, סימני חגיגה מועילים רק אם עשה את שלשתם בבת אחת, ואם לא כן, יש לתלותם בסיבות אחרות, כאמור ליד ציון הערה 45. הוא מציין שכ"כ בעל שאגת אריה בתשובה בספר אור הישר, סי' כז (נדפסה גם בהוספה לשו"ת שאגת אריה מהד' ורשה תרל"ט, וירושלים תשל"ג).

⁵⁶ ר' יושיע העשיל דק"ק שוואבך, בתשובתו בס' אור הישר (הובא בשו"ת בית אפרים, אהע"ז, סימן פט, ד"ה והנה ראיתי בס', ובשו"ת מהרי"ם מבריסק, סי' ל, דף כו ע"ד, ודף כז ע"ג). ראה גם ליד ציון הערה 48 שחתם סופר כותב שמי שאשר להסביר שהתנהגותו נובעת ממרה שחורה, אינו שוטה. שו"ת המבי"ט ח"ב סי' כ, כותב לגבי אשה שהיה לה דכאון אחרי לידה, שאם היא חלומה כמה ימים, אינה שוטה.

שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס א, אות כו, כותב שהחולה במרה שחורה אין לו דין שוטה, וכך גם מי ששותק הרבה, מפני שזה רק מחלה של "מרה לבנה".

⁵⁷ ר' יחזקאל אברמסקי, אוצר הפוסקים, כרך ב, הערות בסופו, עמ' כב. עי"ש בהוכחתו לכך מסוגיית חגיגה.

שו"ת עטרת חכמים, אהע"ז, סי' יז (נג ע"ד) עושה הבחנה דומה: אם הדכאון ("מלנקוליה") אינו מתבטא במעשי שטות, והוא רק מתבודד ואוהב לשבת לבד בחושך, אינו שוטה, אבל אם הוא מתמיד בשטות בדבר שמורה על טירוף דעת, הוא נחשב שוטה, לדעת הרמב"ם.

ר' אברהם דב לוי, "מחלות השוטה והשטות בהלכה", הלכה ורפואה ד (תשמ"ה), עמ' רסד, כותב שמרה שחורה היא מחלה של שטות, כיון שהמרה פוגעת פגיעה מוחית ויוצרת מחלת רוח שגורמת גם חולשה גופנית.

⁵⁸ ערוך השולחן, אבן העזר, סימן קכא, סעיף יג.

⁵⁹ ר' יחזקאל לנדא, בתשובה בס' אור הישר (על הגט מקליווא, מהד' תרס"ב) סי' ל (לו ע"ד) (הובא בשו"ת בית אפרים, אהע"ז, סימן פט, ד"ה ואמנם מ"ש). הוא מביא ראיה מדברי מהרי"ט (ליד ציון הערה 78).

כמו כן, שו"ת זכרון יוסף אה"ע סי' י [לבדוק] פוסק שאשה שחשבה שתמיד עומדים עליה להרגה, אך בשאר דבריה היתה כשאר בני אדם, אינה שוטה. אבל שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס א אות כט כותב שיש להחמיר בנידונו.

⁶⁰ שו"ת בית אפרים, אהע"ז, סימן פט (ד"ה אך שעדיין).

שהמחלה בילבלה את מוחו⁶¹. וגם אז, אם יבדקוהו כמה פעמים בימים אחדים ויתברר שהוא נוהג כאדם מבין, אינו שוטה⁶².

שגעון גדלות: תופעה מצויה היא שאדם אומר על עצמו שהוא המשיח. ר' משה פיינשטיין⁶³ פסק שאין אומרים בכך שהוא אומר כך מתוך שטות, "אלא דגאותו היתירה הטעתו שראוי להיות משיח", כלומר, מידה רעה של גאווה הביאה אותו לכך, ולא מחלת נפש של שטות. הוא מוסיף, שגם אם אדם זה עשה מעשים שטותיים כתוצאה מטענתו שהוא המשיח, אינם מחשיבים אותו לשוטה, כי כל דבר שאדם עושה בגלל איזו אמונה ותפיסת עולם, אף אם היא טיפשית, אינו מחשיב אותו כשוטה.

אפילפסיה (מחלת הנפילה): בלשון חז"ל חולה אפילפסיה נקרא "נכפה". הרמב"ם⁶⁴, בסמיכות לדבריו על פסול שוטה לעדות, כותב: "הנכפה בעת כפייתו פסול [לעדות] ובעת שהוא בריא - כשר, ואחד הנכפה מזמן לזמן או הנכפה תמיד בלא עת קבוע, והוא שלא תהיה דעתו משובשת תמיד, שהרי יש שם נכפים שגם בעת בריאותם דעתם מטרפת עליהם".

השחתה: מי שקורע את בגדיו או שובר חלונות מתוך כעס - זו סימן שטות⁶⁵.

חוסר שליטה: אדם, שבגלל מחלתו הנפשית, אינו יכול לשלוט על עצמו, ולהימנע מעשיית פעולות מסוימות, הוא שוטה, כיון שאינו בעלים על מעשיו⁶⁶.

⁶¹ שו"ת בית אפרים, אהע"ז, סימן פט (ד"ה אך שעדיין).

⁶² שו"ת בית אפרים, אהע"ז, סימן פט, בסופו (ד"ה סיומא דפסקא). אבל הוא כותב שאין לסמוך על מה שהאדם יודע חשבון, שהרי לפעמים אף קטן יודע חשבון ובכל זאת אינו בר דעת.

⁶³ שו"ת אגרות משה, אהע"ז, חלק א, סימן קכ, ענף ג (ד"ה והנה לבד היתר). הוא מביא ראיה מעובדי עבודה זרה, שעשו מעשים טפשיים, כגון "דרכי האמורי" המפורטים במסכת שבת סז, ובכל זאת לא נחשבו שוטים, כיון שהדבר נבע מאמונתם.

⁶⁴ רמב"ם הלכות עדות, פרק ט, הלכה ט. שו"ע חו"מ לה, ט, מעתיק את דברי הרמב"ם.

ר' אברהם דב לוי, "מחלות השוטה והשטות בהלכה", הלכה ורפואה ד (תשמ"ה), עמ' רסה, מבין מדבריו שבמצבים מסוימים הנכפה נחשב שוטה. והוא מציין שהאחרונים הבינו שהכונה לחולה במחלת הנפילה.

אבל רא"ד לוי חולק על דבריהם, וכותב שכשחז"ל והרמב"ם מדברים על "נכפה" הם מתכוונים למי "שכפאו שד", שזו מחלת רוח, והוא אכן נחשב שוטה, כפי שעולה מראש השנה כח ע"א, ואילו אפילפסיה היא בעיה פיזית במוח, וגם כשיש לה תופעות לוואי פסיכוזיות אינן סיבה לנפילה אלא באות בעקבותיה בגלל הפגם המוחי.

⁶⁵ שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס ב, אות א ואות ח.

⁶⁶ שו"ת אגרות משה, אהע"ז, חלק א, סימן קכ, ענף ג (ד"ה אך אף). על חוסר שליטה שאינו נובע ממחלה נפשית, ראה בדיונונו על סעיף 34.

מצבים נוספים שנידונו בפוסקים: **ריצה ברשות הרבים**: ר' אברהם דב לוי, "מחלות השוטה והשטות בהלכה", הלכה ורפואה ד (תשמ"ה), עמ' רסו, מוכיח מרמב"ם הלכות דעות, ה, ח, שריצה ברשות הרבים מעידה על מחלת רוח. אגב, במאמרו הוא מונה סוגים שונים של מחלות נפש, בלי לקבוע האם דינם כשוטה.

רוח רעה: הפוסקים דנים במי שאחזתו רוח רעה, אם דינו כשוטה (לדוגמה, חזו"א אהע"ז סי' פו ס"ק ח, שמי שהרוח מבעתת אותו, זה רק לשעה, ואינו כבלבול דעת של שוטה, אלא שגזרו בו מדרבנן משום שוטה). אבל לא נעסוק בשאלה זו כי אין לנו אפשרות לקבוע לגבי אדם מסוים, שמצבו נובע מרוח רעה.

חולה במחלה פיזית: חזון איש, אבן העזר, סימן פו, ס"ק ח, כותב ש"חולה שמאבד דעתו לפי שעה" הוא שוטה מדרבנן. נראה שכוונתו היא למי שחולה במחלה פיזית, שגורמת לו לאבד את דעתו באופן זמני.

פרק רביעי: שוטה לדבר אחד

כפי שראינו לעיל⁶⁷, הרמב"ם⁶⁸ קובע שמי ש"דעתו משובשת תמיד בדבר מן הדברים", נחשב שוטה, "אף על פי שהוא מדבר ושואל בענין בשאר דברים". הרי שלדעתו "שוטה לדבר אחד" נחשב שוטה לכל דבר⁶⁹. טעמו הוא, שיש להניח שמה שאדם זה מדבר כהוגן הוא במקרה, שהרי "אי אפשר שיהיה שוטה באחת וחכם בשאר דבריו"⁷⁰. "כיוון שהוא שוטה באחת, ודאי יש להחזיקו בחזקת שוטה לכל דבר"⁷¹. העובדה שהוא מדבר ושואל כענין אינה הוכחה ברורה שהוא פקח, כיוון שלפעמים גם שוטים גמורים מדברים ושואלים כענין⁷². הרי חרש נחשב שאינו בן דעת גם אם הוא חריף בהבנת ענייני העולם, וכל שכן מי שהוא שוטה בדבר אחד⁷³.

אפשר ללמוד מדברי הרמב"ם, שמי שהוגדר שוטה על סמך התנהגות מסוימת, פטור מאחריות פלילית, גם אם המעשה הפלילי שעשה אינו קשור להתנהגות שבגללה הוגדר שוטה. גישה זו מרחיבה מאוד את חלות ההגנה, ומאפשרת לפטור מקרים שונים ומגוונים של הפרעות נפשיות,

⁶⁷ ליד ציון הערה 34.

⁶⁸ רמב"ם, הלכות עדות, פרק ט, הלכה ט. שו"ע חו"מ לה, ח, מעתיק את דברי הרמב"ם.

⁶⁹ אבל ראה הערות 74 ו-75, שיש אומרים שהרמב"ם אומר כך רק לענין עדות. שו"ת זכרון יוסף אה"ע"ז סי' י (ד"ה טעם א'), וד"ה טעם החמישי] [לבדוק] כותב שלרמב"ם הוא שוטה לכל דבר גם אם בשאר דברים הוא מדבר ומתנהג כפיקח, אבל במקום אחר (בד"ה טעם ג') [לבדוק] כתב, שאפילו לדעת הרמב"ם, אם בדקו וראו שהוא עושה דברים אחרים בדעת שלמה, אינו שוטה, ותולים את המעשים המשובשים שעשה בסיבות אחרות כגון מחלה פיזית. שו"ת צמח צדק (ליובביץ'), אה"ע"ז, סימן קנג, אות ג, נוטה להבנה שגם לרמב"ם, אינו נחשב שוטה בכגון זה.

עוד הסוברים כך: זו גם דעת: תורת גיטין, סימן קכא, ס"ק ה [לבדוק] (גם אם הוא עושה את שאר המעשים כפיקח); שו"ת דברי חיים חלק א, אבן העזר, סימן נג, וחלק ב, אבן העזר, סימן עד (ד"ה וצריך לומר).

תבואות שור, סימן א, ס"ק נא, ושו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן קכ, ענף ב (ד"ה ולשיטת), כותבים שסמ"ע סי' לה ס"ק כא, סובר ששוטה בדבר אחד נחשב שוטה אף אם ידוע שהוא חכם לשאר הדברים. שו"ת צמח צדק (ליובביץ'), אה"ע"ז, סימן קנג, אות א, מדייק כך גם מדבריו בפרישה, חו"מ, לה, ס"ק יא.

שו"ת צמח צדק (ליובביץ'), אה"ע"ז, סימן קנג, אות א, כותב ששו"ת מהר"י וייל, סי' נב, סובר שמי שיש בו סימן מאלו המוזכרים במסכת חגיגה, נחשב שוטה גם אם הוא מדבר כהוגן ובשאר מעשיו הוא מתנהג כפיקח.

⁷⁰ תבואות שור, סימן א, ס"ק נא. הוא מדייק כך מתוספות (בהערה 71).

שו"ת חתם סופר, אבן העזר, חלק ב, סימן ב (ד"ה ואמנם), כותב שמי שעושה מעשה המלמד שדעתו מבלבלת, "לא יועיל אם משיב ושואל כהוגן כיון דידענן בודאי שדעתו מעורבת ומשובשת".

⁷¹ תוספות חגיגה ג ע"ב (ד"ה דרך).

אבל שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן קכ ענף ב (ד"ה והנה יש מקום) כותב שכוונת תוס' היא שאם הוא שוטה בדבר אחד, יש להניח שהוא שוטה גם בשאר דברים, אבל אם ידוע שבדברים אחרים הוא פיקח, אינו שוטה לדברים האחרים. שו"ת צמח צדק, אבן העזר, סימן קנג, אות א, מעלה ספק האם לדעת התוספות, "אם נתברר שהוא [=השוטה] פיקח בשאר דברים זולת זה הדבר, אזדא לה חזקה זו", ואינו שוטה.

⁷² שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן קכ ענף ב (ד"ה והנה יש מקום).

כמו כן, שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס א, אות לא, כותב שגם אם אנו רואים שהוא חריף במיוחד, אין זו הוכחה שהוא פיקח שהרי דרך השוטים להיות חכם בדברים אחדים ושוטה בדבר אחר. הוא כותב כך כדחייה לדעת שו"ת זכרון יוסף אה"ע"ז סי' י (בטעם השלישי) [לבדוק] (שהוא מביא שם באות כט) הכותב שגם לרמב"ם, אם בדקו את האדם היטב וראו שהוא עושה את שאר הדברים בדעת שלמה כשאר בני אדם, הוא בחזקת פיקח, ואת מעשה השטות תולים בחולי או בסיבה אחרת.

⁷³ שו"ת צמח צדק (ליובביץ'), אה"ע"ז, סימן קנג, אות א, מביא ראייה זו לדעה זו. אפשר להשיב על ראייה זו, שהחרשות של החרש משפיעה עליו ומעוותת את חשיבתו בכל מה שהוא עושה, מה שאין כן במי שהוא שוטה לדבר אחד, שיתכן שאין שטותו משפיעה עליו בכל דבר.

מאחריות פלילית. זאת בניגוד לעמדת החוק, שהפטור של שוטה מאחריות פלילית מותנה בקיומו של קשר סיבתי ("causality") בין מצבו הנפשי לבין המעשה הפלילי שעשה.

שיטה אחרת קובעת ש"שוטה לדבר אחד" אמנם פטור ממצוות, מפני שחיוב מצוות חל רק על מי ש"שלם בדעת בכל הדברים... שלם גמור בכל הפרטים", אבל בתחומים אחרים, כגון קניינים, גיטין וקידושין, הוא כשיר אם הדבר שדעתו משובשת בו אין לו שום שייכות לאותו תחום⁷⁴. הוא "פטור ממצוות אף לדברים שהוא פיקח להם, דכיון שלא חייבתו תורה במצוות בדברים שאינו בן דעת, הוא פטור ממילא מכל המצוות, דאין חיוב במצוות לחצאי", אבל בתחומים אחרים, כגון קניינים, שחיטה, שליחות, הפרשת תרומה, גיטין וקידושין, שתלויים בהיותו בר דעת, פעולתו תקפה אם ידוע שהוא בר דעת לאותו ענין, גם אם הוא שוטה לדבר אחר⁷⁵.

אבל גם לדעה זו, אדם שדעתו משובשת בתחום אחד, פטור מכל המצוות, כאמור, וממילא אינו נושא באחריות פלילית גם למעשים שאינם קשורים, לכאורה, לליקויו.

פרק חמישי: פיגור שכלי

מה דינו של מי שאינו סובל ממחלת נפש, אבל בגלל פיגור שכלי, אינו מבין את משמעות מעשיו? הרמב"ם⁷⁶ כותב לענין עדות: "הפתאים ביותר, שאין מכירין בדברים שסותרים זה את זה ולא

⁷⁴ אבן האזל הלכות עדות פרק ט, הלכה ט, בדעת הרמב"ם. הוא כותב שהוא פסול לעדות, כפי שכותב הרמב"ם שם, כיון שהוא עלול לשקר, כיון שהוא פטור ממצוות.

ר' יחזקאל לנדא, בתשובה בס' אור הישר (על הגט מקליווא, מהד' תרס"ב) סי' ל (לח ע"ד-לט ע"א) כותב שגם מי שמקיים את הסימנים בחגיגה, הרי אם בדברים אחרים הוא מדבר כהוגן, הוא נחשב פיקח לכל דבר חוץ מהדברים שהוא נוהג בהם כשוטה, כי למה נסמוך על דברים שהוחזק בהם שוטה, ולא על דברים רבים אחרים שהוחזק בהם חכם?

⁷⁵ שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן קכ, ענף ב (ד"ה ולכן אמינא וד"ה אבל בקניינים), וענף ג (ד"ה נמצא שלענין), בדעת הרמב"ם. הוא כותב (בענף ג, ד"ה ולכן) שלענין עדות הוא פסול, היות שאינו מחוייב בלאו "לא תענה ברעך עד שקר" ואין עליו עונש הזמה (כלומר, שלכן יש חשש שהוא משקר).

אבל הוא כותב (בענף א, ד"ה והנה מתוסי) שתוסי' חגיגה ג ע"ב (ד"ה דרך) סוברים ששוטה בדבר אחד וידוע בברור שהוא פיקח לדברים אחרים, דינו כפיקח לאותם דברים (משמע, גם לחיוב מצוות ועדות), גם אם יש בו כל הסימנים שבחגיגה, ורק אם לא ידוע אם הוא פיקח לדברים אחרים, דינו כשוטה גם לדברים אחרים, שהיות שדעתו משובשת בדבר אחד הוא בחזקת משובש לגמרי.

הוא כותב (בענף ב, ד"ה והנה יש) שכדי להוכיח שהוא פיקח בדברים אחרים, צריך שיתנהג כך **במעשה**, אבל לא די שהוא מדבר ושואל כענין, שהרי יש כמה שוטים גמורים שמדברים ושואלים כענין לפעמים.

גם בשו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן קסד, כתב ששוטה לדבר אחד אינו בדין שוטה לדברים שידוע שהוא מתנהג בהם כפיקח, ורק אם לא בדקנו אותו או שא"א לבדוקו, הוא בחזקת שוטה לכל דבר, כי מן הסתם אין לומר שרק לדבר אחד דעתו משובשת.

שו"ת האדמו"ר הזקן סימן כה, עושה הבחנה דומה: מי שדעתו משובשת בדבר מן הדברים ומדבר ושואל כענין בשאר דברים נחשב שוטה רק לענין **עדות**, משום שיש לחוש שמא טעה בהבנת הדבר שהוא מעיד עליו, אבל הוא חייב במצוות, ויכול לגרש, כיון שהוא מדבר כענין בשאר דברים. הוא מסתמך על מהרי"ט שעשה הבחנה דומה לענין פתי - ראה ליד ציון הערה 78.

שו"ת צמח צדק, אבן העזר, סימן קנג, אותיות ג-ד, נוטה לומר שמי שברוב מעשיו הוא פקח, נחשב פיקח בדברים שהוא פיקח בהם, כמו שמי שהוא עתים חלים עתים שוטה נחשב פיקח בעת שהוא חלים אף אם הוחזק להיות עתים שוטה, אף שנשאר בו השורש שיהיה שוטה לעתים, וגם עכשיו הוא רק "חלים" ואינו שפוי לגמרי כמו שכתב שו"ת הרשב"א ח"א סי' תשסה (הובא בב"י אהע"ז סי' קכא). הוא מנמק עוד, שהיות שהוא פיקח בכל דבר אחר, תולים שגם דבר הזה שהוא מתנהג בו כשוטה אינו מחמת שטות אלא מחמת מחלה פיזית. באותו ז' כתב על פי זה, שמי שאינו שוטה במעשה אלא שדיבר כמה פעמים דבר שטות ושאר דבריו הם כפיקח, אינו נחשב שוטה.

י' בזק, שם, עמ' 228, מעיר: "בעניני גיטין המגמה היא לצמצם במידת האפשר את היקף המושג 'שוטה' בכדי שלא לכבול אשה בכבלי עיגון לבעלה החשוד במחלת רוח".

⁷⁶ רמב"ם, הלכות עדות, פרק ט, הלכה י. שו"ע, חו"מ, לה, י, כותב כדברי הרמב"ם.

יבינו עניני הדבר כדרך שמבינים שאר אם הארץ... הרי אלו בכלל שוטים". פרשנים אחדים הסיקו מכאן שמפגר נחשב כשוטה לכל דבר.⁷⁷

לעומתם, מהרי"ט⁷⁸ סבור שהרמב"ם מתכוון לומר רק שהוא פסול לעדות, אבל בתחומים אחרים, מפגר נחשב כאדם פיקח בענינים שהוא מגלה הבנה בהם: "הרי הוא [המפגר] כפיקח לכל מה שהוא

⁷⁷ תבואות שור, סימן א, ס"ק נ; שו"ת מהרש"ם חלק ה סימן נ (ד"ה והנה דעת); שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס א אות כד.

כמו כן, שו"ת בית אפרים, אהע"ז, סימן פט (ד"ה וראיתי בשו"ת), כותב שפתי שידוע לנו שאינו מבין כשדברים סותרים, אף אם הוא הבין פעם אחת כשהסבירו לו, נחשב שוטה גם לענין מקח וממכר.

מהרש"ם מוכיח שהרמב"ם מתכוון לומר שהוא שוטה לכל דבר, ממה שהרמב"ם שם הלכה ט, תלה את פסול שוטה לעדות בפטור ממצוות, הרי שגם פתי פטור ממצוות.

ר' יחזקאל לנדא, בתשובה בס' אור הישר (על הגט מקליווא, מהד' תרס"ב) סי' ל (לט ע"ב), כותב שמה שמייחד פתי לעומת שוטה הוא שפתי אינו עושה מעשי שטות ורק אינו מכיר דבר והיפוכו, ולכן פסול רק אם הוא פתי בכל הדברים.

שו"ת דברי חיים אבן העזר חלק ב סימן עד (ד"ה וליישב) כותב שאדם המבולבל בדעתו, ואינו מבין דבר על בורין, דינו כשוטה אף אם אין בו סימני חגיגה.

שו"ת משנה הלכות חלק יב סימן תכג (ד"ה ולכן מה), כותב שמי שאין לו אפילו דעת קלושה, הוא בגדר שוטה גם אם הוא מסוגל לעשות מה שמלמדים ומרגילים אותו, כיון שאין הוא עושה בדעת אלא מחמת ההרגל.

שו"ת דברי מלכיאל, חלק ז, סימן לו, קונטרס א אות כד כותב שמי שמבין אחרי שמסבירים לו, אינו נחשב שוטה.

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן לד, כותב שמפגר שמבין ויש לו דעת כמו פעוטות ויודע שהקב"ה נתן לנו תורה ואנחנו מקיימים מצוותיו, נחשב כבר דעת לענין קיום מצוות, ובהגיעו לגיל י"ג שנה הוא נחשב כגדול; אבל הוא פטור מעונשין, כי התורה חסה עליו גם אם הגיע לגיל גדלות, כמו שחסה התורה על קטן.

ר' אברהם דב לוי, "מחלות השוטה והשטות בהלכה", הלכה ורפואה ד (תשמ"ה), עמ' רסג-רסד, כותב שהתופעה של "מאבד מה שנותנים לו" נובעת מפיגור שכלי, ודי בפעם אחת להוכיח שהוא שוטה.

⁷⁸ שו"ת מהרי"ט, חלק ב, אבן העזר, סימן טז (הובא בכנה"ג חו"מ סי' לה, הגה"ט אות יא). הוא מביא ראייה מבבא בתרא קנד ע"ב. תורת גיטין, סימן קכא, ס"ק ב, דוחה את ראייתו, אך אינו חולק עליו למעשה.

ר' ישראל ליפשיץ, בס' אור הישר, סי' ה (דף ז ע"א במהד' תרס"ב), שו"ת האדמו"ר הזקן סימן כה, שו"ת עין יצחק חלק ב אבן העזר סימן ט, אות ט, שו"ת עזרת כהן סימן סז, שו"ת אגרות משה אהע"ז חלק א סימן קכ, ענף ב (ד"ה והנכוו), וסימן קסד, ומנחת אליהו (קוליצ'), ח"ב, סי' כז, אות ב ואות ג, מסכימים עם מהרי"ט.

ר' זלמן נחמיה גולדברג, "נישואי מפגרים", תחומין ז, עמ' 238, כותב שמעשיו של פתי (כגון קידושי וגיורו) באותם תחומים שהוא מבין, קיימים, ומסביר בכך את מה שכתב מהרי"ט שהוא יכול לקדש ולגרש אבל פסול לעדות: אף אם רואים בשעת העדות שמבין, ייתכן שבשעת הראיה לא הבין. אבל בעמ' 240, הוא כותב במסקנתו שלענין חיוב מצוות, פתי חייב בכל המצוות, וגם באותם דברים שאינו מבין אינו כפטור לגמרי אלא שהוא אנוס, כיון שיתכן שעל ידי לימוד יבין, ואינו דומה לשוטה שבמצבו לא יתכן להתחייב במצוות.

שו"ת חתם סופר, אבן העזר, חלק ב, סימן ב (ד"ה והנלע"ד) עושה הבחנה בין שוטה לפתי: מי שאין דעתו צלולה, ואינו מבין כשדברים סותרים, פסול מהתורה לכל דבר, גם אם אינו עושה מעשה שטות, והוא בכלל חרש שפסול מטעם שאין בו דעת, וכ"ש פתי שגרוע מחרש, אבל אם מרגישים שיש לו קצת דעת צלולה, מועיל; ואילו שוטה הוא מי שעושה מעשה של טירוף. אבל דברי מלכיאל שם אות כה כותב שאין לומר שפתי פסול מטעם חרש, שהרי חרש נחשב שאינו בר דעת גם אם רואים שהוא מבין דברים הסותרים זא"ז ואפילו הוא חריף, כאמור בגיטין עא ע"ב. גם רז"ל גולדברג שם, פרק ב-2, מקשה על מה שכתב חתם סופר שחרש פסול מטעם שאין בו דעת ושפתי פסול מטעם חרש, והוא כותב (בפרק ג) שחרש פסול מגזיה"כ גם אם יש לו דעת, ומסביר (בפרק ד) שפתי פסול לעדות מסברה.

תבואות שור, סי' א, ס"ק נא (הובא בשו"ת חתם סופר, אבן העזר, חלק ב, סימן ב, ד"ה וזה), מבחין ביניהם כך: שוטה הוא שנטרפה דעתו מחמת רוח רעה, ונכנסה בו רוח שטות, והוא יכול להתרפא; ואילו פתי הוא בעל דעת קלושה מלידתו, ואינו מתרפא לעולם.

קרוב העדה, גיטין פרק ז, הלכה א, כותב ש"קורדייקוס" אינו בגדר שוטה, ובכל זאת הוא פסול משום שאין דעתו צלולה. שו"ת צמח צדק (ליובביץ'), אהע"ז, סימן קנג, אות ה, בהגהה, מסביר שדינו כחרש שנחשב אין בו דעת אף על פי שיש בו דעת יותר מבשוטה, ואין בו סימני שוטה גמור.

עושה בדעת שפויה לפנינו". אם מסבירים לו דבר מסוים, והוא מבין בעקבות ההסבר, הוא נחשב פיקח לענין אותו דבר⁷⁹.

לפי גישה זו, לא כל אדם שיש לגביו אבחון כללי שהוא לקוי בשכלו, פטור מאחריות פלילית, אלא יש לבדוק כל מקרה לגופו, ולברר אם העושה הבין את משמעות מעשיו והיה יכול לשלוט עליהם. רק אם יבורר שלא היתה לו הבנה או שליטה, יופטר מאחריות פלילית על מעשהו.

פרק שישי: סיכום

המשפט העברי פוטר מאחריות פלילית אדם החולה בנפשו, או לקוי בשכלו, הנעדר יכולת הבנה (פיזית או ערכית) של מעשיו או נעדר שליטה עליהם עקב דחף פנימי המבטל את בחירתו החופשית, אם לבצע את המעשה או להימנע מעשייתו.

עקב המגוון העצום של תופעות של הפרעה נפשית בדרגות שונות, קשה לקבוע כללים ברורים וחדים לאיבחון של האדם.

מתאימים לכאן דבריו המסכמים של הרמב"ם בסוגיית ה"שוטה": "אי אפשר לכוון הדעת בכתב"⁸⁰. גם החתם סופר⁸¹ מדגיש את הקושי בניסוח הגדרה, וכותב: "בדיני השוטים, אי אפשר כי אם בראיית עיני הדיין, המבין מה טיבו ומהותו, ואי אפשר לברר בכתב מה ענינו וטבעו".

בדומה לכך כתב בדורנו ר' אברהם סופר-אברהם⁸²: "בגלל המגוון הרחב של מחלות פסיכיאטריות, עם כל מיני צורות של התנהגויות שגם עלולות להשתנות מזמן לזמן באופן טבעי או עקב טיפול, חייבים לדון על כל מקרה ומקרה בנפרד, לפי חוות דעת של מומחים ושיקולו של המורה הוראה או הבית דין".

ההכרעה הסופית, אם מחלה או הפרעה נפשית נכנסת לגדר "שוטה" תלויה בנסיבות המקרה, חומרתו, תכיפות ההפרעה וכו', והיא מסורה להכרעתו של הדין.

אדם שאובחן והוגדר כ"שוטה" (על פי ההגדרות השונות) או אדם הלקוי בשכלו, נעדר כשרות פלילית (בדומה לקטין), ודי באבחנה זו כשלעצמה כדי לפוטרו מאחריות פלילית. בשונה מן הדין הנוהג, אין צורך להוכיח שהמעשה שעשה נבע מתוך מחלתו זו, או להראות קשר סיבתי (causality) או בין המחלה או הליקוי למעשה הפלילי.

מאידך גיסא, גם אדם שעשה מעשה בהעדר הבנה (פיזית או ערכית), או בהעדר שליטה עקב דחף פנימי שמנע ממנו את הבחירה החופשית, אם לעשות את המעשה או להימנע מעשייתו (פעולה בהעדר רציה), יפטר מאחריות פלילית, אף אם אינו מוגדר ומאובחן כ"שוטה".

⁷⁹ מהרי"ט שם; שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק א סימן קסד.

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן נט, כותב שמי שרק "חסר דעת" ביחס לאחרים בני גילו, אינו נחשב שוטה.

⁸⁰ רמב"ם הלכות עדות, פרק ט, הלכה ט.

⁸¹ שו"ת חתם סופר, אבן העזר, חלק ב, סימן ב, בתחילתו.

⁸² נשמת אברהם, חושן משפט, סימן לה, ס"ק ב.

המשפט העברי מתייחד אף במה שקבע שבמקרים מסוימים, בהתאם לשיקוליו של הדיין, יש להעניש גם את הלוקה במחלה נפשית או אדם הלקוי בשכלו, אם יתברר שהדבר יביא להרתעתו או להרתעה של אחרים במצבו.

וכך כתב השופט בייסקי⁸³:

למרבה הצער, לא אימץ המחוקק שלנו את האחריות המופחתת, אשר כבר נקלטה וקנתה שביתה במדינות אחרות, והמאפשרות התחשבות בענישה, במקרים מסוג זה. לא פעם בוטאה במדינתנו המשאלה, כי ראוי שייתן המחוקק דעתו לשאלה זו, וכי יינתן בידי בית המשפט כלי ענישה מתאימים לאותם מקרים, הראויים להתחשבות מפאת **מצבם הנפשי** או מחמת נסיבות אחרות מיוחדות... מדע הרפואה בשטח הפסיכיאטריה וליקויים נפשיים, התקדם רבות, ולא יתכן כי המשפט לא יצעד קדימה אף הוא לגבי אותם המקרים, שהנסיבות מצדיקות זאת.

נראה שעמדת המשפט העברי, **המרחיבה** את חלות הסייג מאחריות פלילית מטעם אי שפיות הדעת, יכול שתשמש מענה מסוים לדרישה זו. זאת בצד "שסתום הבטחון" המצוי במשפט העברי, המשאיר שיקול דעת בידי בית המשפט להעניש את הלקוי בנפשו בנסיבות מיוחדות, ומונע חשש של הרחבה גדולה מדי של תחולת הסייג.

---

⁸³ עייף 80/870 לדאני נ' מ"י פי"ד לו(1) 29.